

ÁLLAMI KERESKEDELMI LEÁNYKÖZÉPISKOLA
KOLOZSVÁR
ARANY JÁNOS

TOLDI ESTÉJE

KÖLTŐI ELBESZÉLÉS HAT ÉNEKKBEN

BIBLIOTECA JUDEJEANA

SALA DE LECTURA

BEVEZETÉSSEL ELLÁTTA
BÁNÓCZI JÓZSEF

42025 C

Leltári napló sz: 109

Szakleltári sz: XI.a. 180.

Beszerezés ideje: 1942. XI. 11.

I.o.

LAMPEL R. (WODIANER F. ÉS FIAI)

804.511-9

5243280

BIBLIOTECA JUDEȚEANĂ

— CLUJ —

524.328

8086. FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

ARANY TOLDI ESTÉJE.

1847 május végén, még mielőtt *Toldi* megjelent, írja Arany Petőfinek: egy Toldit akar még írni, *Toldi Estéjét*, s azt neki akarja dedíálni hiúságból, büszkeségből, ilyenénformán: Petőfi Sándornak, a költőnek, barátomnak. — Ez első nyoma Arany tervezett költeményének. Nemsokára hozzá is fog kidolgozásához s három hó múlva már részletes adatok mutatják az elbeszélés méreteit és haladását. «Toldi Estéje — írja Petőfinek — öt ének lesz per 40 összefogott strófa, de még csak kettő van benne készen. Cselekvénye igen lassú. Nagyszerű akar lenni, megjárom vele, ha elrontom. Majd elküldöm neked, te pedig mutasd meg Vörösmartynak, addig nem adom sajtó alá.» Petőfi már négy nap múlva — 1847 aug. 27. — türelmetlenkedő unszolással felel: «Toldi Estéjét, ha a lelked kinyögöd is belé, elkészíted október 10-ig, akkorára

majd megírom, hova küldd.» De még december elején is hiába sürgeti. Aranyt a gyors munkában akadályozza mûgondja és hivatala. Szilágyi Istvánhoz ez év szeptember 6-án írt leveléből megtudjuk, hogy a költemény még darabban van, s az eddig elkészülttel sincs megelégedve : egyszerűsítenie kell az egészet, nagyon képes, nagyon keresett néhol. Petõfinek meg 1848 január 7-én írja, hogy nagyon szeretné már a Toldi Estéjét küldeni «annál inkább, mert erősen állok határozatom mellett, neked ajánlani azt. De még ezzel lesz dolgom egy ideig. Napjaimat kénytelen vagyok hivatalnak, estémet családomnak szentelni, s így csak reggelenkint van egy félórám. Azért lassan haladok. Annyira azonban már vittem, hogy azon helyeket, melyekkel nem voltam egészen megelégedve, tetszésem szerint kijavítottam s most egész kedvvel vagyok rajta. Szinte szeretném elolvasni előtted a nedélyes (humoros) részt, hol a vén Bencze a viadal-helyen megjelenik. Ezt egész lélekkel dolgoztam újra és bővebben, s remélem, a többit is úgy fogom. Azért haladok vele lassan, hogy mikor dispositiót nem érzek magamban, inkább egy betűt sem írok, mint hogy rontsak». Jókai lapja is hiába vár most tőle verset ; a míg a Toldi készen nem lesz, nem zavarja ki magát másféle dolgozattal a sodrából. S a munka

szerencsésen halad s márcziusban a költő már kész művét tisztázza, «de — írja Petőfinek 1848 márczius 26-án — még nem indítottam útnak, mert a közelebbi nagy dolgok miatt íszonyúan elment a másolni való kedvem».

A «nagy dolgok» a márczius 15-iki események. Petőfi lelkesedve írja neki: «Forradalom van, barátom, s így képzelheted, mennyire vagyok elememben. Sokan el akarják mozgalmainktól e nevet disputálni, és miért? mert vér nem folyt. Ez csak dicsősége a dolognak, de a dolgot nem változtatja meg. Én forradalomnak tartok minden erőszakos átalakulást; már pedig mi erőszakkal vívtuk ki a sajtószabadságot és Stancsics kibocsáttatását.» Arany örömmel és büszkeséggel fogadja a hírt barátja polgári dicső küzdelmeiről, de mintegy jós-előérzettel, félti a meginduló országos mozgalmaktól lelke és elméje nyugalmát, mely nélkül az ő alkotó és szemlélődő Múzsája tétlenségre van kárhozthatva. S most először vesz rajta erőt az a hangulat, melyet pár évvel később úgy fejez ki: «Nincsenek eszméim a jövőre, terveim, reményeim nem vonzanak többé.» S 1848 április 1-jén a következő sorokkal küldi el Petőfinek kész munkáját: «Barátom Sándor! Jól tudom, hogy sem időd, sem kedved mostan ily közönyös dolgokkal vesződni, mint

például ezen simplex költemény, mit tőlem veszesz ; azt is tudom, hogy e forradalmi időszakban semmi hatása nem lesz annak a közönségre, s önnön szavai szerint (IV. ének. 26. v.) :

Hangja zajban vész el,

Mintha mennydörgésben árva méh döngécsel :

azért nem is akartam azt még egy darabig felküldeni, de véletlenül alkalom adatván, felbontám a borítékot és sajátkezűleg összeöltve lapjait, ime küldöm. Az ajánlást jónak láttam úgy tenni, a mint van, ha eldobnád, annyit legalább hagyj meg belőle «Petőfi Sándornak». Ezt igénylem barátságodtól, anyival inkább, mert, úgy lehet, ez utolsó költeményem, s ha ezt el nem fogadnád, nem lenne alkalmam mást ajánlani neked. Barátod és polgártársad : Arany János. — U. i. Mit csinálj vele? azt nem írom, csak felküldöm, inkább ott heverjen, mint nálam.»

Petőfi természetesen e hangulatot nem érti. Hogyan félhetni a forradalomtól, a mikor ő abban annyira «elemében» van. S egész tüzes és nemes lelke tükröződik az enyelgő és feddőleg unszoló válaszbán, melyet alig olvashatni bizonyos meghatottság nélkül : «Bizony-isten, nem dicséretképen mondom (hisz tudod, hogy nem igen szeretek

szembe dicsérni), de el nem hallgathatom, hogy nagy számár vagy. Mi a mennydörgő mennykő jutott eszedbe, azt mondanod, hogy Toldi Estéje utolsó munkád? Öcsém, a te fejedben még igen sok van, és ha magad szép szerével mind azt ki nem bocsátod, majd kiveszem én, ne félj, akár bunkós-bottal, akár kalapácscsal, a mit választasz. Nekem pedig effélét többé ne írj, mert mind azon leveleidet, melyekben ilyesmik lesznek, fölbontatlanul küldöm vissza.» És itt következnek az ismeretes híres sorok : «Legelőször is kapj bele ismét *Toldi*-ba ; ha már a fejét és a lábát megcsináltad, kötelességed a derekát is megcsinálni, különben vétkezel Isten és ember ellen. Annak meg kell lennie, ha háromszor halsz is bele. Olvaszd egy nagyszerű egészszé. Ha a história nem szolgál adatokkal, ez nem baj, sőt még jó, mert szabadabban költhetsz. Hurczold keresztül a magán és nyilvános élet minden viszonyain. Ha így bevégzed *Toldit*, Homér és Ossian szerencsésjének fogja tartani, ha kezet fogsz velök. Ezt én mondom, és én az vagyok, a ki sohasem hazudik.»

A két barát levelei között ezentúl majd mindenikben esik egy-két szó a *Toldi Estéjéről*. Petőfi azonnal ajánlotta a Könyvkiadó-Társulatnak, de ez felfüggesztette egyelőre működését. Ekkor Arany az Életképekre gondol, egy szépirodalmi hetilapra,

melyet Jókai és Petőfi szerkesztett. «Nem szeretném, hogy kéziratul jusson a muzska örökkévalóság fénycsarnokába; olvasná el legalább, a kinek még most lelke van hozzá.» Közben Arany mást gondolt: az első Toldival együtt kinyomatja Váradon, népies kiadásban, elannyira, hogy a kettőt egy huszasért árulni lehessen «s akkor megindulok vele vásárról-vásárra. Mit mondasz hozzá?» Midőn Petőfi katonának áll s Debreczenbe megy, magával viszi oda a költemény kéziratát s látogatásra kéri barátját: «Siess, mert Toldid itt van, a ki már vén legény arra, hogy hadi társam legyen. Ha megérkezel, Telegdi könyvárusnál kérdezősködjél utánam. Maradok koporsóm bezártáig a te hűséges Benczéd: Petőfi Sándor, capitaneus.» — Ezt okt. 31-én írta. A következő hónap 22-én tudósítja Erdődről, hogy a Toldit Debreczenben a városi főjegyzőnél hagyta számára; 1848 november 29-én történik levelezésökben utólszor említés a Toldi Estéjéről. Arany megírja barátjának, a «signore capitano»-nak, hogy költeménye kéziratát megkapta.

Ezentúl csak nagy időközökben esik egy-egy szó a költeményről, a midőn egyik-másik szerkesztő verset kér tőle. 1853-ban írja Tompa Mihálynak, hogy a Toldi II. részével nem tud boldogulni s az I.-ben sem gyönyörködik többé. «A III. rész a fió-

komban hever: nem tudok rámenni, hogy kiadjam.» Végre azonban közzéteszi. 1854 husvét keddjén Pestre jön s költeményét Heckenastnak adja át kiadás végett. «Nincs reményem — írja Tompának — hogy a közönség enthusiasmmussal fogadja, még akkor sem, ha az elsőnél rosszabb nem volna.»

Ez a Toldi Estéje, mely megjelent, nem volt egészen a régi, mely hat évig hevert készen. 1854 tavaszán beledolgozta a Gyulafiak szerelméről szóló epizódot — a II. ének túlnyomó nagy részét — s így lett az öt énekből hat. A költemény 1854 október hóban ily czímmel jelent meg: «Toldi Estéje, költői beszély hat énekben. Írta Arany János.»

Tompa, mihelyt elolvasta, siet barátját a nagy gyönyörűségről értesíteni, melyet neki szerzett. De van, egyéb apróság mellett, két fontosabb kifogása is. «Ott, a hol Toldi az olaszt megöli, még egy stropha hiányzik; láttatni a homokon holtan fekvő olaszt, a gyengébbek kedvéért.» A másik: «Miért írtad azt az utószót? mondván: hogy ezt nem fogadja úgy a publikum, mint az első Toldit». Arany ezt válaszolja — 1854 november —: «az utószót azért láttam szükségesnek, nehogy a publikum azt higgye, miszerint hét év óta mindig ezt a hat éneket csinálom. — A homokon fekvő olaszra nézve igazságod lehet; de éppen ez a rész, a viadal

hosszas leírása az, mit az egészben legkevésbé szeretek ; nem akarám azt szükség nélkül nyújtani». De igazolja Aranyt ennél sokkal fontosabb körülmény is : az a biztos művészi ízlése, melynél fogva tudja, hogy költőnek nem szabad mindent elmondania vagy mindent láttatnia : csak így gerjesztheti és foglalkoztathatja — a mi pedig a siker egyik fontos tényezője — az olvasó képzeletét. A kritikának egyébként annyi kifogása sem volt, mint Tompának ; Eötvös József pedig, ki az első Toldiról azt mondta, hogy érette mindent szívesen odaadna, a mit életében írt vagy írni fog, 1854 október hóban ezt írja a költőnek : «Ha valaha művet láttam, mely minden követelésemnek megfelelt : Toldi Estéje az, s bármit mondjon a kritika jelenleg, a jövő bizonyosan osztani fogja véleményemet, mely szerint e költemény még azoknál is magasabban áll, melyekkel Ön gazdagítja meg irodalmunkat».

Bánóczi József.

ELSŐ ÉNEK.

«Tholdira királynak egyszer lőn haragja . . .
Három esztendeig nem ment bé udvarba.»

Ilosvai

Őszbe csavarodott a természet feje,
Dérré vált a harmat, hull a fák levele,
Rövidebb, rövidebb lesz a napnak utja,
És hosszúkat alszik rá, midőn megfutja.

Megpihen legszélén az égi határnak
S int az öregeknek : «benneteket várlak!»
Megrezdül a feje sok öregnek erre :
Egymás után mégis mennek a nyughelyre.

Így pihent akkor is ; így tekintte vissza ;
Síma volt a mező, a menny pedig tiszta ;
Milliom kis naptól ragyogott a mező :
Akárhova nézett, csak azt látta : ez ő!

Itt egy tócsa tükrén, s felvetődő halán,
Ott egy kis bogáron, s a gyep pókfonalán,
Mindenütt, mindenütt, meddig szeme kilát,
Láthatá a vén nap önnön ia-fiát.

Sok felé tekintte, módja is volt ebben,
 De most Nagyfalura nézdegélt legszebben,
 Nagyfalu helységben a Toldi kertjére :
 Tán az őszi fáknek hulló levelére? . . .

Tán az árnyékokra, hogy mind arcra esnek,
 S leborulva hosszan, tőle búcsut vesznek? . . .

Tán a kurta pejre, mely, a hol csak leli,
 A felmagzott burjánt nagybúsan legeli? . . .

Tán erre, tán arra . . . tán a kőkeresztre,
 Mely egy kis domb alján földbe volt eresztve? . . .
 Sem erre, sem arra : Toldit, az öreget
 Nézte, hogyan térdel a sír dombja megett.

Nincsen már hajának egy fekete szála,
 Övéig lenyúlik szép ezüst szakálla,
 Szép fehér szakálla, melyet, a míg térdel,
 Kebelére kulcsol összefont kezével.

Imádkozik ottan csendesen és mélán,
 Néha egy könny csillog szeme alsó héján,
 Néha, de csak ritkán, megmoccan az ajka,
 Ám egy hang, mi nem sok, annyi sincsen rajta.

Feje felett átment a zimankós élet,
 Tele most hideg, de csendes tiszta tél lett,
 Három éve már, hogy nem az udvart lesi,
 Hanem a megígért jobb hazát keresi.

Három éve történt, hogy az agg levente
 A király haragját ősz fejére vette,
 Gáncsolván az udvart, annak puha kényét,
 Csinosabb szokásit és olaszos fényét.

Szálka volt szemében a sok díszpalota,
Szüntelen csak zsémbelt : «nem való ő oda»,
Míg, szaván marasztva, elküldé a király :
Hazamene halni, és most holt hire jár.

Megavult az ős ház, a zápor lemosta,
Az idő, e vén sas, szörnyen megrugdosta,
Érzi a megoszlás napját, hogy eljöve,
Földre kívánkozik majd mindenik köve.

Apró szelek, mikor repülni tanulnak,
Födeléből egy-egy léczközét lefúnak ;
Egyszer majd neki vág a zivatar apja,
Beleölti szarvát és a földhöz csapja.

Ott van még az ablak, mely a kertre nyílik,
De rozmarinbokor benne már nem díszlik ;
Ott van a kis ajtó, de hej megvetkezett !
Belőle a szú is régen kiéhezett.

Rozsdás a kilincse ; sarka, a mint fordul,
Mintha fájna néki, ríva megcsikordul,
Pedig tudja bölcsen, merre van a nyitja,
S emeli az öreg Bencze, mikor nyitja.

Bencze Toldinak volt fegyvernök vitéze,
Sokszor volt urával háborúban része,
Akkor csak komázott a kaszás halállal,
Most inkább rőzsefát vinne görnyedt vállal.*

* Czélzás az ismert mesére : «A halál és az öreg.»

Hej! pedig öreg már, sírban a fél lába,
Épen olyan, mint az apja hajdanába',
Apja, a vén Bencze, kitől nemcsak nevet,
Hanem hűséget is mintegy örökbe vett.

Az öreg fegyvernök megállt a küszöbön,
Észrevette Toldit túl a keskeny kövön ;
Mutató ujjával befogá ajakát,
A köhögéstől is türtőztette magát,
A lovat vigyázta, mert itatni kellett. —
Azonban felállott Toldi a sir mellett,
Inte a cselédnek s parancsolta neki :
Egy kapát, egy ásót hozzon egyszerre ki.

Kötve hitt a szolga saját füleinek,
Hej szerette volna megkérdeni : minek?
Veteményezésnek nincs immár ideje,
Nem is volt e kertben, van husz esztendeje.
Így töprenkedék, de csak felment azonban,
Lelt ásót és kapát négy kamara lomban,
Lehozá, — az ásót a földbe ütötte
S szemeit urára kérdve függesztette.

De Toldi Benczére nem is igen nézett,
Fogta, a gyepen egy kis helyet péczézett,
Négy lépés a hossza, széle csak felényi :
Nem nehéz dolog azt ásóval kimérni.

Bencze meg csak nézte, tűnődvén magában :
Mit akar gazdája sirhalom hosszában?
Sirhalom tövében annak ásnak árkot,
A ki nem lát többé fényes napvilágot.

Nagy szeget ütött ez a Bencze fejébe,
 Gondolkozott, hogy-mint kerüljön elébe?
 Tudta, hogy Toldinál áros a felelet,
 Századik szavára alig szól egy felet.

Azért nem is merte megkérdezni tőle,
 Csak nézett hol őrá, hol az ásott földre :
 Vitéz Toldi Miklós galambósz fejére
 S a keskeny gödörnek fekete földére.

Végre feltalálta, hogyan jusson szóhoz,
 S ekkép szólamolt meg, nyulván az ásóhoz :
 «Hadd segítsek, uram ; illetlen az nékem,
 Hogy itten, kezemet összedugva, nézem.

Úgy sem ástam én *sirt* — haótátul óta . . .»
 Itt beszédét rögtön félbeszakította
 S nézett gazdájára hunyorított szemmel,
 Lesve, hogy felel majd igennel, vagy nemmel.

De urának nem volt kedve azt ráhagyni,
 Egy szóval se' mondta, sir lesz-e hát, vagy mi?
 Mint a befagyott tó, nyugodt volt az arcza,
 Nincs szél a világon, a mi felzavarja.

Bencznének ez a kép egy betűt se' mondott,
 Sőt tán még nevelte az előbbi gondot,
 Sötét szomorúság, mint egy messze felleg,
 Hirt adott szelével, hogy veszély közelget.

Toldi nem bocsátván el az ásó nyelét,
 A kapát vevé fel a húséges cseléd :
 Csak folyt, csak folydogált szó ne'kül a munka,
 Végre Bencze a nagy hallgatást elunta.

Nem is hallgatását unta el annyira,
 Titkos félelemnek furdalá a nyila :
 Akkor kell a sír, ha a háznál halott van,
 De a hol halott nincs, minek ásnak ottan ?

Mégsem mert egyenesen kezdeni belé,
 Csak amúgy távolról kerülgetett felé :
 «Nagy jó uram, tréfán kívül, megkövetem,
 Hogy mi sirt ásnánk most, sehogy sem hihetem.
 Igaz, sírnak indult az egész formája,
 Épen egy emberre van kimérve szája,
 Széle, hossza megvan, s ha kiássuk mélyét,
 Át-alhatja benne egy halott az éjét.

Oh, de hát, mennybéli szentséges angyalok!
 Ki belé fekügyék, hol vagyon a halott ?
 Máskor volt halottunk, mint terített kéve,
 Kiterítve szépen csata mezejére ;

Akkor volt halottunk s nem temettük őket,
 Most nincsen, és mégis vájjuk ezt a földet ; --
 Az egész házunknál nincs egy árva lélek
 Rajtunk kívül, a kit ebbe temetnének.»

Bencze itt egy kissé elhagyá beszédét,
 Letörle tenyérrel arcza verítékét,
 Két öreg markán a nedvet eldörzsölte,
 Hogy ne csússzon ki a kapanyél belőle.

Időt akart adni, hogy feleljen Toldi,
 De a vén Miklósnak nem jött kedve szólni ;
 Hogy tehát az idő ne teljék hiába,
 Visszament beszéde kerékvágásába :

«A ki volt halottunk, kedves életében,
Csendes sírban fekszik eltemetve régen :
Kedves nagyasszonyunk, Toldi Lőrincz nője,
Annak a neve van metszve ezen kőre.

Elkopott az írás — dejszen nem is csoda,
Negyven éve lesz már, hogy bevésték oda ;
Elmosá a zápor — dejszen csak hadd mossa :
Úgy sem soká lesz már, a ki azt olvassa . . .»

Főlegyenesedék e szavakat hallván
S végignéze Toldi a sir puszta halmán :
Szemei sokáig, sokáig nyugvának
Mohos kő keresztjén jó édes anyjának.

De nem szóla semmit, mintha néma volna,
Rátekinte a vén fegyverhordozóra,
Szeme járásából nem tetszett ki harag,
Mintha mondaná, hogy : «beszélj, nem bántalak.»

Hát beszélt is Bencze, mert nagyon kilátta,
Hogy ma őrá szorult a beszéd magára :
«Szegény édes apám, jó öreg Benedek!
Nyugossa meg Isten sírjában kelmedet,
Nyugossa meg Isten a haló-porában,
Mert hű és igaz volt élete folytában,
Hűséges cselédje volt kegyelmed annak,
A kinek lábánál csontjai porhadnak.

Kelmednek is régen behantoltuk sírját,
Azóta hányadik uj esztendőt írják!
Nem is kívánkozik másik házba kelmed,
Tán inkább fiának ássuk ezt a vermet.»

Így beszélt a szolga elérzékenyülve
 És bágyadt szeméből könnycseppet törülve ;
 Rátékintett Toldi a kicsiny halomra,
 Mely a *másik* Bencze földi részét nyomta.

Alul a kereszten, alul a sirhalmon,
 Alig látszott már ki a földből az a domb,
 Sőt talán a szem már meg sem lelte volna,
 Ha lapú és burján fel nem verte volna.

Arra néze Toldi s eszébe jutottak,
 A mikéért szerette a szegény halottat, —
 De semmit se' szólott, mintha néma volna,
 Visszatette lábát a kemény ásóra.

Foly a munka, csak foly, ásnak együtt, ásnak,
 De egy árva szót se szólanak egymásnak ;
 Foly a munka, csak foly, vége sincs már messze
 És még, hogy mit ásott, csak gyanítja Bencze.

Megszólal még egyszer faggatózás-képen :
 «Oh! talán ez a sir a *György* uré lészen,
 Talán összeszedték elszórott csontjait,
 Azt akarja uram eltemetni ma itt . . .?»

«Oktalan csevegés! magam is rátérek,
 Hogy biz' éretlenség, amiket beszélek,
 Mintha nem jól tudnám, Toldi *György* hol vagyom
 Gonosz végre jutván medvevadászaton :

Rút halállal halt meg, vad állat levágta,
 Messze völgy hollója két szemét kivájta,
 Kullogó farkasok rajta sorsot húztak :
 Így lett vége a rossz testvérnek, fiúnak.»

Elkészült az árok. Toldi benne áll,
 Kilátszott belőle ősz haja, szakálla ;
 Bencze még a gödröt egyengette, — térden,
 Hogy kapája inkább a fenékre érjen.

Toldi felnézett rá s megszólala : «Bencze!»
 «Mit paran . . .?» felelt ez, a többi szót lesve,
 Várta nagy-sokáig, mit beszél gazdája, —
 Egyszer a vén Toldi így kezdé hozzája :

«Bencze, fegyveremnek régi hordozója,
 Figyelmezz szavamra, emberséges szolga ;
 Együtt ettünk meg mi sok kenyeret, sok sót,
 Jó öreg czimborám, hallgasd meg ez egy szót :
 Láttam az életnek minden változását ;
 Látom most napomnak végső hanyatlását,
 Jártam a tömött rend között, melyet kaszált —
 Most fejemre várom a kaszást, a halált.

Lajos, büszke Lajos! magyarok királya!
 Voltam én is hű, de nincs annak hálája ;
 Tudja a te lelked, hogy ki és mi voltam,
 S betöréd fejemet, mert igazat szóltam.

Adjon Isten neked, adjon a hazának
 Erősebb karokat, mint ezek valának ;
 Adjon tanácsadót, jobbat mint én valék
 S tudja Isten, meddig lehettem volna még.

Nincsen az élethez tovább a mi kössön,
 A ki volt, az régen itt pihen hűvösön ;
 Kardomon sötétlik három évi rozsdá,
 Róla ellenségvér soha el nem mossá.

Még tán birtam volna, de már annak vége,
Nincsen a hazának énreám szüksége :
Nem kell a kalász, ha hó nap megérlelte,
Jobban kell a burján, a ki azt felverte.

Vándor-madár lelkem : jól érzi magába',
Hogy ma-holnap indul melegebb hazába.
Néki már e földön minden olyan fagyott!
Néki én leroskadt hideg hajlék vagyok.

Sírom ez. Kevés nap vár üresen engem —
Te, öreg barátom, te temess el engem . . . .
Ide temess akkor s ne tégy semmi jelet,
Csak, amivel ástam, ezt az ásónyelet. —»

Elhallgatta Bencze a Miklós beszédét,
Lelkére is vette, de kivált a végét,
Zokogott, de el volt a képe takarva,
Eltakarta azt a kereszt egyik szarva.

Úgy sírt, mint az eső, lelkéből a bánat,
Lágyabb szíve lévén, mint a gazdájának,
Kinek szeme nyugton nézett üregéből,
Mint sötét tengerszem mély völgy fenekéből.

S immár az esthajnal, mintha város égne,
Felsütött pirosan, tüzesen az égre ;
Majd lohadt a láng és a mi ott marada,
Csak szén, csak korom lőn : a sötét éjszaka.

Romba dőlt a szép nap fényes palotája,
Pusztá és hideg lett annak omladványa,
Embertelen bagoly fogott benne tanyát
S elkezdé sivítни halálhozó dalát.

Jó Toldi azonban másra figyelmezett :
 Egy lóhátásra, ki épen most érkezett ;
 Régen elpusztult az ősi kert gyepűje,
 Nem kellett, hogy azt az utas megkerülje.

Észrevette Benczét s odamenvén hozzá,
 Hol legyen gazdája, tőle tudakozá ;
 De Bencze egy szónak sem birt lenni ura,
 Csak mutatott kézzel a kivájt odura.

Akkor a lóhátas így kezde szólni :
 «Jöttem kegyelmedhez, nagy jó uram Toldi,
 Jöttem kegyelmedhez, mint hirmondó követ,
 Fényes Budavárból hozván a hirt jövet.

Régi jó baráti ottan kegyelmednek
 Az öreg bajnokra visszaemlékeznek,
 Visszaemlékeznek sok csuda dolgára
 S engem ily szavakkal küldenek hozzája :

«Eredj, fiam, eredj Pósfalvi János,
 Nézd meg a vén Toldit : beteg-e, halálos ?
 Beteg-é, halálos, hogy kezét sem bírja,
 Vagy talán már épen el is nyelte sirja? [meg,
 S mondd meg ezt a hirt, hogy ha beteg, haljon
 Ha meghalt, sirjában hétszer forduljon meg :
 Mondd meg neki, hogy a hős magyarnak vége,
 Leányágra szállott régi dicsősége.

Játék van Budában, fényes harczi játék,
 Sok magyar kidólt már, de egy olasz áll még :
 Olasznak süt a nap, annak áll a világ,
 Magyar! este van rád, neked jó éjszakát.

Karján a pajzs, melyet viadalban nyere,
 Rajta országczímer, hazánk szép czímere ;
 Eladó a czímer, nem is nagyon drága :
 Nem arany, nem ezüst, — kis vér a válsága.

De nincs a hazában, hiába keresnél,
 A mely azt kíváltsa, egy kanál becses vér,
 A mi van, az olcsó, nincsen semmi ára,
 Ingyen öntik a vár szomju piaczára.

Most az olasz, mint egy hím páva, kevélyen,
 Országczímerünkkel hazájába mégyen . . . »
 «A pokolba mégyen!» rivalkodik Toldi,
 «Vén sas, ifjodjál meg, nem érsz rá meghalni!»

És az ősz levente, e szavakat szólva,
 Kiugrék a sírból, mintha ifju volna ;
 Háborús tenger lőn lelke, melynek habja
 Tűzokádó hegytől fel vagyon forralva,
 S monda : «Vidd hirül az öreg czimboráknak,
 Hogy a vén bajnokot sir fenekén láttad :
 De a lelke ott lesz a viadaltéren,
 Vérbosszúját állni az idegen véren.»

. . . «Menj, vakard meg, Bencze, kurta pej lovamat,
 Étellel, itallal újíts föl magamat,
 Pinczémben tekerd ki a bedagadt csapot
 S hozz öreg bort, attól ifju kedvet kapok.

Te meg, Pósfalvi, jőj be vendégemül,
 Hálj nálam, sötét lesz elmenned egyedül,
 Légy vendégem és lásd : Isten-igazában
 Hogy' iszik, hogy' vígad a magyar buvában.»

Akkor bemenének. Benn a tág szobában,
Ivott és vigadott Toldi haragjában,
Birkózott a borral, erejét próbálván
És meggyőzte a bort, erős lábon állván.

Bencze, meg a másik, eláztak mellőle.
Toldi is ledólt egy kopott medvebőrre :
De csak úgy boronga szemein az álom,
Mintha árnyék napfényt kerget a határon.

MÁSODIK ÉNEK.

«Egy olasz vitéztől mind elejtetének.»

Ilosvai

A hajnal, az égnek gyönyörű tündére,
Nem üle ki másnap az ég küszöbére,
Tán bizony beteg lett, ágyba lévén esve,
Hogy ki sem pillanta sem reggel, sem este.

A puszták határit sűrű köd takará,
Mely egész nap röstelt fölmenni, vagy alá,
Nagy, nehéz, fojtó köd, milyen az embernek,
A lelkét is nyomja, rátapad tehernek.

Toldi ment az úton, csak másod magával,
Be lévén fődözve nagy vastag ruhával :
Teste beburkolva őszi nap ködével,
Lelke bús haragnak sötét fellegével.

«Hm!» köhinte néha ; néha felsohajta.
Nagy lehet az a bú, hogy erőt vesz rajta,
Nagy lehet nyakán e hároméves gyermek.
Hogy az erős Toldi sem bírja a terhet.

«Elvadult a vén sas» — gondolá — «de lesz még,
 Sokszor lesz *ilyen* nap, mikor fölkeresnék,
 Mikor vén karjaim és rozsdás fegyverem
 Örömet megvennék e kis szón : kegyelem ;
 De adhat kegyelmet, adja bár halmazzal :
 Ha eddig nem adta : most nem élek azzal !
 Nyakamon penészik az unalom örve,
 Testem meg van törve, lelkem meg van ölte!»

Jött azonban a dél, bárha nem süt a nap,
 Jön az éj, bár holdja nem világol annak,
 Sem egy szelet holdja, sem egy szem csillaga,
 Hogy magát legalább látná az éjszaka.

Végre egy hús szellő addig erőlködött,
 Hogy messze zavarta a nagy lomha ködöt ;
 A piros hajnalnak volt az csípős szele,
 Mely a Toldi utján harmadikszor kele.

Ébred a zaj reggel híres Budavárban,
 Ősz Lajos királynak fényes udvarában,
 Áll a harczi játék, vagy inkább csak állna,
 Ha mérkőzni bajnok, már csak egy is, válna.

Vált ugyan még eddig minden nap, de mennyi !
 S mindnek meggyalázva kellett visszamenni :
 Mert halálos vért az olasz bár nem ontott,
 Tíz is megfeküdte egy nap a porondot.

Nagy is volt az olasz, sok erő fért belé,
 Fekete mén lova nehezen czipelé,
 Sokat nyomott rajta pánczéla, fegyvere,
 De csontos teste volt a legsúlyosb tereh.

Hegykén járt alá s fel ország czímerével,
 Faggatá a népet gúnyoló beszéddel,
 Szíve a szerencsén hólyaggá fuvódott,
 S gyakran éles szókkal így csúfolódott :

«Nem vagyok én tenger idétlen csodája,
 Hogy elálljon rajtam utca szeme szája ;
 Nem is jöttem ide, pórázon vezetve,
 Tánczomat mutatni, mint valamely medve.

Sőt a szemfényvesztést sem oly nagyon értem,
 Hogy magát ily sok nép összetörje értem :
 A szemfényvesztésnek csak *egy* módját tudom . . .
 A ki meri nézni, jőjön, megmutatom.

De ugyan ki jőne? melyik merne jőni,
 Gyenge ábrázatját kövön összetörni? . . .
 Ne lopjuk az időt : felment annak ára ;
 Jobb, hogy minden ember hazamegy dolgára ; —
 Én is ezt a czímert hazaviszem innét,
 Mivelhogy ez engem örökösen illet :
 Jó 'jszakát, magyarok, ámbár reggel vagyok :
 Váratok piacztát én immár elhagyom.»

Mint a bősült gulya, ha vérszagot érez,
 Bömbölve fut össze a kiomlott vérhez :
 A lázadt magyarok azonképen vannak,
 Mind az olasz felé törnek és rohannak.

Mennydörgést felülmul vészes ordítások,
 Látszik, de nem hallik, fogcsikorgatások!
 Mint a tengerhabok, egymást zúgva tolják
 S a mint neki dőlnek, recseg a nagy korlát.

Feláll a király is hímzett sátorában,
Mind a két ajaka reszket haragjában,
Homlokán a ránczok sűrűbbre vonódnak,
Szeme szélyelvillog, orczái kigyúlnak.

Egyszersmind előáll két derék levente,
Egy édesanyának szülötte, nevelte,
Egyformák tetőtül talpig épenséggel,
S szólnak a királyhoz tanult emberséggel :

«Szépen megkövetjük felséges királyunk,
Hogy hitvány beszéddel színe elé állunk,
Nem tehetünk róla, mert a vérünk lázad,
Égeti lelkünket e szörnyű gyalázat.

Ím az országczímert, négyes szalagjával,
Négy ezüst szalagján hét oroszánjával,
Koronás, keresztes, hármás zöld hegyével,
Egy bitang kalandor játékon nyere el.

«Tiszteljük, becsüljük az olaszt mi otthon,
De magyar hazánkban rajtunk ki ne fogjon,
Ne kössön velünk ki, csúffá ne tegyen, mert
Megharagszunk, aztán nem nézzük az embert.

Soh'se lásson úgy föl hústorony testével,
Szeme föl se nyiljék koczka szerencsével :
Gyermeki játszásnak mi a dicsősége?
Rója fel, hogy annak sírás lesz a vége.

«Vagy talán azért van úgy elkevélyedve,
Hogy vele kitűzni senkinek sincs kedve?
Nincs, mert nem játékra való ez a dolog,
Melyben egy nemzetnek böcsülete forog.

Nem játszhatnék, midőn haragszik, a magyar
 És hazájáért nem orra bukni akar :
 Szégyen és kaczagúny a bukás jutalma :
 De dicső az ember hazájáért halva.

«Azért, megkövetjük felséges királyunk,
 Mi e csúfolóval mostan szembeszállunk,
 Szembeszállunk pedig nemcsak kopjaszálla.
 Hanem, a hogy illik, életre s halálra.

Nem való játékra az efféle dolog,
 Melyben egy országnak becsületi forog :
 Gyalázatos élet a bukás jutalma :
 De dicső a bajnok, a hazájáért halva.»

Míg az egyik szólott, fejjel a testvére
 Ráüte a szókat, mintha ő beszélne ;
 Hallgatá a népség, mint valamely papot,
 Vini mind a kettő engedelmet kapott.

Az olasz kivonta — s végignéze kardján,
 Fényes lapját kétszer végigfente karján,
 S megfordult a lóval egy állóhelyében,
 Körülhordva szemét a temérdek népen.

A nép mit se hajtott az olasz vitézre,
 Mintha fénylő kardját nem is venné észre :
 Most már bizonyosnak hitte a diadalt,
 Tudta, kinek híják a két szép fiataalt, —

Azt is, kinek híják, azt is, hogy *ki fia*,
 Azt is, hogy mindkettő nagy vitéz dalia ;
 Kik midőn a korlát közzé bejövének,
 Rájok minden szemből nevetett a lélek.

Gyulafi nemzetség sarja mind a kettő,
 Egy napon és órán hajtá őket egy tő,
 Iker magzatai egy édes anyának,
 Szemre, szívre, főre hasonlók valának.

Mint midőn egy szárra két szép gyümölcs forrad,
 Mindenik megsínyli, ha az egyik sorvad :
 Úgy hangzottak össze a legkisebb vágyban ;
 Ittak egy pohárból s háltanak egy ágyban.

Loránt az idősebb — alig néhány perczczel,
 Néha, midőn tréfált, büszke is volt ezzel ;
 Bertalan az öccse, — de magasabb nála,
 Legalább oly fokkal, mint egy haja-szála.

Ezen esett néha szóbeli feszengés ;
 Nem is vala köztük komolyabb versengés,
 Míg nem a két ifju azt az időt érte,
 Mikor mindenik szív a magáét kérte.

De midőn ama szép korra eljutának,
 Melyben már az ifju örvend a leánynak,
 Mikor elbájolja minden, a mi szűzi,
 És, ha mit az eldob, kebelére tűzi,

Mikor — oh, élet rövid paradicsoma!
 Egy virág, egy fűszál, vagy csak lába nyoma,
 Egy vonás, egy semmi . . . rája emlékeztet,
 És a szívben meleg forrást gerjedeztet :

Mikor, mondom, e szép korra eljutának :
 Szerelmére gyúltak ketten *egy* leánynak ;
 Kende Rózsa volt az, Kende Pál magzatja,
 Büszkébb vala rá, mint őseire, atyja.

Annak szánta lányát, a kit keble választ,
 De ez a fiúkban nem birt tenni választ ;
 Szíve mindenikhez egy mértékbe' vonzá,
 A kettős szerelmet egyszerre viszonzá.

Váltig mondja Loránt, váltig is izenget,
 Hogy ő az idősebb, s az idősebb enged ;
 Bertalant is gyötri a testvéri bánat :
 Ő az ifjabb, úgymond, és az ifjabb várhat.
 Százszor a leányt ők nevezik bíróvá :
 Egyszer sem tehetik részre-hajolóvá,
 Míg nyomós tanácscsal közbeszól az apja
 És a döntő perczet három évre szabja.

És már a kitűzött három év letelvén,
 Nem enyhíte semmit az ifjak szerelmén ;
 Hiába kereste mindenik a halált,
 Mert csak hírre-névre, dicsőségre talált.
 Ismeré azt minden, a két forgótollat,
 Mely elüljár mindég, hol veszély van s hol had
 Ismeré a kardot, melyhez oly hű társa,
 Valamint a két szem egy közös látásra.

Ott valának, midőn Lengyelország népe
 Másod ízben térdelt nagy Lajos elébe,
 Ki utólszor vonta fegyverét, — a litván
 Zendülők haragját hódolni tanitván.

Ott valának, midőn a gögös Velence,
 Az Ádria-tenger mátkája, kegyencze,
 A föld kincses háza és a világ ura,
 A magyar fegyvertől békeszót koldula.

Jelenvoltak nemrég a nápolyi harczon,
 Hol vérbűne díját elvevé az *asszony*,
 Ki Lajosunk öccsét birta hajdan férjül,
 És még nem számolt be a kiontott vérrül,
 A miért hogy András ő általa vesze.
 Most elérte Isten bosszuálló keze
 Gyilkoló vasától négy dühös magyarnak, —
 Neve . . . bár ne volna . . . veszszén a *czudarnak*!

És már, a kitűzött három év letelvén,
 Nem könnyíte semmit a leány küzdelmén ;
 Szomorún adá ki az utolsó választ :
 Kettő nem birhatja : hát egyet se választ. —
 De én messzehagytam a beszédem sorját ;
 Ha! mint forr a népség! hogy zсібong a korlát!
 Az olasz csak rám vár, lova hegykén tánczol ;
 Maga pedig így szól és homlokot ránczol :

«Gyermekek, ez a hely nem tinektek való
 Fussatok, eltapos itt a katona-ló . . .
 Hír ne'kül hazulról minek távozátok?
 Sírya-ríva keres az édes anyátok.»

Így csúfolta őket az olasz előre ;
 De a két levante nem ijedt meg tőle,
 Vérvörös tollukat kapák mind a ketten
 S küldék neki ilyen erős izenettel :

«Mondd meg az olasznak, a bitang lelkének,
 Fogja meg zabláját csúfoló nyelvének,
 Az gyermek, a kinek nyelve a fegyvere,
 Nyelvet öltögetni mi nem tudunk vele :

De ha kedve is van, bátorsága is van
 Vini bajnok módra : íme tollunk, itt van.
 Válasszon közülök, tűzze sisakjához,
 Könnyű a választás, mindenik halálos.»

Ezt hallván az olasz, nevetésre fakadt,
 Kéklő sisakjához tűzte a tollakat,
 Melynek a legcsúcsán a maga nagy tolla,
 Egy fekete sas-szárny, volt hátrahajolva.

Kiszakaszta ebből két parányi szálat,
 Küldé a fiúknak s vele gúnyos választ :
 «Jöjön mind a kettő, vagy, nem bánom, anyyi,
 A hánynak egy-egy szál pelyhet győzők adni.»

A magyar leventék átaláltak egyszerre
 Csapni az olaszra, ketten egy emberre,
 Nyilat húztak ; a nyíl esék Bertalanra,
 Megölelte bátyját, és indult rohanva.

Lova mintegy úszott a levegőégen,
 Dárdáját előre szögezte keményen :
 Dárda, ember és ló úgy suhant előre,
 Mint egy óriási szárnyas nyíl, kilőve.

Megállott az olasz, mintha kőszirt volna
 S messziről száguldó szélvészszel daczolna ;
 A ló sem moccan meg, még a fülhegye sem,
 A hogy azt előre szögezé hegyesen.

De midőn alig volt öt lépésnyi távol,
 Egyet szökött hajsza mintegy csak magától,
 Míg gazdája nagyot billente a dárdán,
 A magyar vitéznek hónaljába mártván.

A derék levente lováról ledőle ;
 Meghorkant a szép ló és elszaladt tőle,
 Futkosott gazdátlan s addig meg sem állott,
 Míg mind le nem hányta a nyeregszerszámot.

Elbusúlta magát a másik dalia
 Látván, hogy elesett kedves atyjafia :
 Megereszti fékét és vágatva nyargal
 Az olaszra, kivont széles görbe karddal.

Nagy volt a csapás, mit a levente mére
 Az olasz vitéznek sisakos fejére,
 De mégis nagyobb, bár csak bal kézzel adta,
 Melylyel az idegen a csapást fogadta.

Elszaladt a kardvas épen a tövében.
 Markolatja maradt az ifjú kezében,
 Parittyázott a vas — felrepült ragyogva,
 Aztán eltemette magát a homokba.

Míg ezt cselekedte izmos bal kezével,
 Jobbjával a súlyos dárdát emelé fel
 (Súlyos volna másnak, de neki csak álom)
 S megcsapá vele a szegény ifjat vállon.

Egybe' visszarántá. Dőlt a test utána,
 Mert nyakába akadt a bárdnak szakállá :
 Fővel esett, lábát felfogá kengyele,
 Bokros paripája futni kezdett vele.

És elfutott volna megbokrosult lova
 Fennakadt testével Isten tudja hova, —
 Kövön törte volna össze ifju fejét,
 Szomjú főveny inná szétloccsant velejét :

De nem óhajtotta ily csúnya halálát
 Az olasz levante : kapta nagy dárdáját,
 Szügyébe hajtá a szép paripának :
 Visszatántorodva lerogyott az állat.

A király orvosi most elésiettek,
 Kezők alá venni az elesetteket :
 Megörültek mindjárt s paizson emelve
 Vitték onnan őket nyúgodalmas helyre.
 Seböket kimosták tiszta forrásvízzel,
 Bekötözék szépen, drága balzsamirrel ;
 Mikor ők elhagyták, jött az édes álom,
 A ki legjobb orvos ezen a világon.

A ki legjobb orvos, a ki legjobb dajka,
 Vagy tán puha bölcső, vagy himbáló sajka,
 Vagy folyam az élet s halál közti mesgyén,
 Egyik partja innen, a másik túl esvén.
 É folyón az ifjak ellenkező partra
 Váltak egymástól ; — Isten úgy akarta :
 Loránt az életre, szerelemre virrad,
 Bertalannak enyhet a nyugasztó sír ad.

HARMADIK ÉNEK.

«Nagy öklelő fáját hogy felhányja vala,
Lajos király kérdi, vajjon kicsoda volna».
Ilosvai

Az olasz, a téren egyedül maradva,
Ballagott kevélyen, el se volt fáradva,
Hajszála se görbült a nagy viadalban,
Nemhogy nehéz sebet kapott volna abban.
Nyargalózik fejer lován a *hirdető*,
Bő köpenyeg rajta, mint egy nagy lepedő;
Köntösén islóggal, arany-ezüst hímmel
Írva és kivarrva sok szép jeles czímer.

«Magyarok», kiáltja, «czímeres vitézek!
Idegen bajvívók s mindenféle népek!
Nyílik a sorompó életre-halálra,
Ország czímerének szabadítására.»
Monda, és kinyitván a magas korlátot
Három ízben kürtölt, háromszor kiáltott:
«Megnyílt a sorompó életre-halálra,
Ország czímerének szabadítására.»

Zúg-morog a népség, néz hátra, előre,
 Várja, hogy bajvívó valahonnan jőne,
 Nyitva a sorompó és a rézkürt harsog,
 De vitéz nem akad, aki vína harczot. —

Szerbe-számba vette a hadi eszközét
 S elhagyá az olasz a sorompók közét.
 Felállt a király is, szégyenült haraggal
 És indulni készült a többi urakkal.

Ekkor a várkapus kürtjével jelt adott,
 Patkók csattogása messziről hallatott,
 A király megállott, az urak is szinte,
 Nagyot várt a népség, mind arra tekinté.

Pej paripán vágat egy iszonyu barát,
 Ki magára öltött egy durva szőr harát,
 Mely feje bubjától a sarkáig leér, —
 Derekán keresztül kötve vastag kötél.

Rőt csuklyája megől a képe sem látszik,
 Mert levonta mélyen, egész az orráig,
 Egyebütt takarja szakálla, bajusza,
 Mint fejer zászlócska, szellőháton úszva.

Öklelő dárdája, melyet bal kezén hord . . .
 Vélnéd, hurczol egy nagy pusztai kútostort ;
 Olyan hosszú, mondom, de nem oly hajlékony :
 Vendégoldalnak sem lenne biz' az vékony.

Csipejéről görbe kardja lóg, szertelen,
 Jóval alul ér az a vaskos kengyelen,
 Rezes volt valaha, most is látszik rajta.
 Csakhogy a réz most már zöldet játszik rajta.

Két felől a kápán két tömérdek fegyver —
 Egy hadiszekercze s egy buzogány hever :
 Otromba két szerszám, ordasnál ordasabb,
 Nem kímélte tőlük a cigány a vasat.

Ennyiből áll rajta az egész fegyverzet. —
 De hátra van még egy csudálatos szerzet :
 «Ahol jó» nevetnek, a kik arra néznek,
 «Rozsdás fegyvernőke a rozsdás vitéznek!»
 Bal felől belepte egy nagy öblös paizs,
 A mi nagy lenne, ha tekenő volna is ;
 Teherkép emeli, nem ótalom végett,
 Nem órónak szabták ahhoz a mértéket.

A paizs megőli egy néminemű dárda,
 Rozsdás rőt fejével kandikál ki hátra ;
 Szélességre ugyan ásónak is elég
 Lenne, ha elválnák a hosszának felét.

Kétfelől a nyergen egy-egy szál parittyá,
 Erős bikabőrnek hátából hasítva,
 Lóg le, mint valamely óriás bocskora,
 Bennök egy-egy kő, mint a fejem akkora.

Hátul a nyeregnél feküdtek a nyilak
 Ezek is megannyi szárnyas kopjafiak ;
 Vállán az öregnek van az erős kezij,
 Elszörnyed az ember arra csak ránézni.

Jobb kezében, a mit nem várt esetre tart,
 Egy pár meztelen vas, igaz fringia kard,
 Hosszu, görbe, széles — nagy az ő mivoltok,
 Sömörként borítják véres rozsdafoltok.

Így körülámasztva sok nehéz fegyverrel
Lassabban poroszkált a ló a teherrel,
Ellenben a másik, az ijesztő barát,
Csakhamar elérte a bámulók sorát.

Összenézett a nép, nézett, de hallgatott
S a lovas barátnak nagy sikátort adott,
Mint mikor a Vöröstenger kettéválván,
Habjai csendesen ültek egymás vállán.

De midőn a szolga odaért ügetve,
Kifakadt a népnek a nevető kedve,
Kifakadt s azonnal magas fokra hágott,
Üzvéen az öregből sok bolond csufságot.

Kérdi egyik : «hogy' az ócska vasad, bátya?
Hátha vásárt ütnénk : sokan vagyunk, látja».
«Atyafi! eladó a hasadt tekenő?»
Rikácsol egy félhang «ugyan hozza elő».

Jól hallotta Bencze, (mert hiszen hogy ő volt,
Arra tán nem is kell vesztegetni a szót)
Egy betűig hallá, de tüntette magát,
Mintha nem értené a csúfolók szavát.

Derekát azonban kezdte egyengetni,
Kár, hogy csak a nyakát tudta hátrább vetni ;
Virgoncz legénysége is eszébe jutott,
Próbálta, ha tudná, a mit akkor tudott.

Megsodorta bajszát, de az visszahajla
S mely elébb volt csákó, lett belőle kajla ;
Néha meg-megrántá a zabolaszárát
S ijedtében majd leült a jámbor állat.

A pajzán suhanczok méginkább nevelték
 E hiúságért az isten-teremtettét :
 «Félre, félre, nyargal a szilaj paripa ;
 Fusson, a ki futhat ; ember-halál lesz ma !»

Bencze jobbra-balra sandalít fél szemmel,
 Káromkodni volna kedve, csakhogy nem mer,
 Komoly ránczba szedi szemöldöke táját,
 «Megvetem», gondolja, «a csúfolók száját.»

Ballag nagy-begyesen, a kaczaj követi,
 Mert sehogysem illik e méltóság neki.
 Úgy se', mint ha rozsdás sisakja helyére
 Üstöt borítana borzas vén fejére.

Ócska mentéjéről perém és paszománt
 Csüng előre-hátra fülek, farkak gyanánt,
 Nadrága még birná, csakhogy, az átkozott —
 Szörnyűség! a térdin hogy' megfogyatkozott.

Sárga csizmáján nincs egy mákszemnyi sárga,
 Legöregebb lenne az a zsibvásárba' ;
 De a sarkantyúján van ám rozsdá elég,
 Tán bizony kincsásók a föld alatt lelék.

Ballaga begyesen de, ebanyja lova,
 Egyszer csak megáll s nem megy se té-, se tova ;
 «Czo fel, sárga, czo fel!» biztatja hiába,
 Nem mozdul a sárga, leragadt a lába.

Hátra tekint Bencze : «enyje, veszetthordtát !»
 Négy-öt erős ficzkó tartja lova farkát ;
 Felejtí mérgében, hogy félni kellene
 S ily szavakat szórat a boszúság vele :

«Czudarok, zsványok, haramiafajták,
Kik az embert fényes délbe' megtámadják, —
Léhűtő pocsék nép : ezelőtt husz évvel
Bántatok volna így szegény jó gebémmel!

Bírnám csak én is úgy, mint akkor, vén tagom,
Nem tréfálna kendtek velem ily vastagon ;
Most is megmutatnám ugyan, ki az ember,
Csak ne volna rajtam ennyi súlyos fegyver.»

Vesztedre beszéltél, szegény, jámbor öreg!
Egymást érik a nagy paizson a kövek,
Kushad Bencze vitéz, fejét aláhuzza,
Hogy valamiképen a kő be ne zuzza.

«Üssük, üssük, ott mász a tekenősbéka!»
És foly a legénység csintalan játéka,
Még tovább is folyna, ha a szörnyü barát
Meg nem hallaná az ingerkedők zaját.

Meghallotta ám és hátra is tekintett,
Szólni ugyan nem szólt, csak kezével intett,
Öklelő dorongját magasra emelé,
Rázta fenyegetve a pajkosok felé.

S mint mikor, vesszőjét sejtve a mesternek,
Az iskolás fiúk pisszenni se' mernek :
Hirtelen elnémult a vihogó lárma ;
Tőlük ugyan Bencze akár fején járna.

Most az ősz baráttra fordult a figyelem,
Ki lovát ugratta a bajvivó helyen ;
Nem kövér a pej ló, de csontjai nagyok,
Szép simára kefélt szőre pedig ragyog.

Kitetszik belőle, hogy nemes a vére,
 Szinte örül, hogy ma tánczolhat kedvére,
 Kényesen hordozza az erős leventét,
 Látszik, hogy az Isten sem hámba teremté.

A barát a lóval karikára forgott,
 Felhányta magasan a nehéz dorongot
 S megkapá marokkal, — vagy tán meg se' kapta,
 Csak, mint könnyű pálczát, ujjain forgatta.
 Zúgott a nehéz rud, kavarván a szelet,
 Nagy tányért csinált a barát feje felett.
 Fényes karikát írt hegye a fegyvernek,
 Mintha tüzes üszköt csóválgat a gyermek.

Álmélkodik a nép, eláll szeme-szája,
 A vitéz karoknak erejét csudálja,
 Suttog babonáról, kételkedve morog :
 Nincsen Istentől e szemmellátott dolog.

Van, ki a barátban Toldira ismerne,
 De vénelli Toldit oly nehéz fegyverre ;
 Másik ugysegélylyel állítja, hogy megholt
 Az öreg Miklós, — ő temetésén is volt.

Olyan is van elég, a ki, hacsak lehet,
 Szörnyíti erősen a csudás hireket,
 Sőt, ha mástól nem hall, jobban esik neki,
 Ha maga csinálhat és azt terjesztheti.

Egyik ezek közül azt a mesét lelte,
 Hogy e biz' a meghalt Toldi Miklós lelke ;
 Elragadt a félsz, a sziveket eltelé, —
 Még aki nem hitte, az is borzadt belé.

Kérdezi a király : ki s kicsoda volna,
 Ha már az ősz bajnok, Toldi odavolna?
 «Azt mondatok nekem, hogy a vén sas nem él :
 De hol venné magát hasonlatos személy?
 Akár nagy termetét és őszöreg fejét,
 Akár pedig nézem iszonyú erejét :
 Mindenhogy' csak a vén Miklóst lelem benne ;
 Ily szakasztott mása honnan is teremne?»

Az urak egymásra néztek, de nem szóltak,
 Látszott képükön, hogy zavarodva voltak,
 Nem akadt közülök, aki szót emeljen,
 Mindenik azt várta, hogy másik feleljen.
 Végre monda egyik : «hihető, hogy csak ál
 — Mint a gúnya rajta — a bajusz és szakáll ;
 Hiszen birja, birja vén ember is vasát,
 De csak fiatalról telik e gyorsaság.

Aztán a vén Toldi — nagy hire volt annak,
 Urát is adhatom mindenkor szavamnak —
 Nem soká élt, hogy az udvart idehagyta
 Vakmerő goromba beszédnek miatta.
 Elkövetett bűnét vette-e szivére?
 Vagy csak a vénségtől állott meg a vére?
 Akárhogy, akármint, de őt testi szemmel
 Nem látta azóta földön járó ember.»

A király megrázta ősz fűrtit hajának,
 Ködöt vont szemére néminemü bánat,
 «Tudom», monda, «tudom ; emlékezem arra
 Az oly sokszor megbánt «távazzál» szavamra.

Emlékezem, mikor voltam olyan gyenge,
 Hogy az igazmondást nem bírám el szembe ; —
 Mert zsémbes, de hű volt a vén Toldi nálam :
 Keserű orvosság durva fakanálban.

Akkor is . . . de nem jut már eszembe szava —
 Úgy emlékezem, hogy néki lett igaza,
 Megbántam a dolgot, nem soká hogy elment,
 S hej örömmel adtam volna a kegyelmet :
 De ti azt mondátok, már minden hiába,
 A király haragját elvitte sirjába . . .
 Mely hazudságot én most megbocsátanék,
 Csak volna életben a régi szolgáló még.»

A király e szókon méla gondba merült,
 De vidult azonnal, orczája kiderült ;
 Nemcsak látja már, hogy erősek az inak,
 Mennydörgő szavát is hallja vén Toldinak.
 Mert míg az urakkal a király szót váltott,
 Háromszor kerülte az meg a korlátot ;
 Nem kerüli többször, kiáll a középre
 S így rivalkodik a körülálló népre :

«Hát én itt magamban körös-körül járjak,
 Mint a nyomtató ló, vagy a kerge állat ?
 Talán azt hiszitek, hogy útam-veszetten,
 Szándékomon kívül csak idetévedtem,
 És azért kerengek, hogy a rést, a melyen
 Szabadulni tudnék, valahol megleljem ? . . .
 Háborgós nyila ! hát nem akad egy kölyök,
 A ki szembeszálljon, mikor víni jövök ?

Hogy nem ért a szórul . . . ? vagy hol az a talján
 Most jöjjen erejét fitogtatni, hadd lám!
 Vagy talán odébb állt az országczimmerrel,
 Szégyellve, hogy ahhoz jut oly könnyü szerrel?
 O! hogy ez a várhegy meg nem nyitja száját
 S e bámész juhoknak el nem nyeli nyáját;
 Nem elég, hogy szabad czímert hagyja rátok —
 Védni azt a sírból járjon fel apátok?»

Így kiált a csuklyás, elég értelmesen;
 Félreáll az olasz, nem venné észre sem,
 Hej dehogy mutatná magát vinni késznek,
 Csak ne szégyellné, hogy annyian rá néznek.
 Felzökken lovára, amely szinte görnyed,
 Nyomul a középre, káromkodva szörnyet:
 «Vén pap, mit keressz itt? meguntad életed?»
 «Olasz! neked hoztam utolsó kenetet.»

Azzal egyberoppan a két erős bajnok.
 Toldi a nyeregbe jobbra-balra hajlong,
 Jobbra, balra rántja tanult lova száját
 S játszva kikerüli az olasz dárdáját.
 Szúr aztán az olasz a semmin nagyokat,
 Mint a vén asszony, ki négy szemmel varrogat,
 Czérnát vonna túbe . . . épen mellette jár —
 Csak, a hová kéne, fokába nem talál.

Megharagszik egyszer a nagy bálvány olasz:
 «Gyilkolom a lelkét! hát engem csúfol az?
 Öklelő dorongját vállán hordja veszteg . . .
 Véd magad — mert véged, ha én hozzákezek!

Elhibázza Toldit, mint előbb, a dárda,
 De mikor mellé jut és ez nem is várta,
 Kardot ránt az olasz — a szőr-csuklya reped, —
 Megrémül a sok nép : «no barát, jaj neked!»

Jaj is volna, bizony, vagy tán jaj se' volna,
 Szörnyet halna Toldi, egy ígét se' szólna :
 De aczél-sisak van a szőr-csuklya megett,
 Másszor is kapott az oly ütést eleget.

Kardot ránt az öreg, de míg azt kivonja,
 Hármat csap az olasz sebesen, egy nyomra :
 Peng harmadszor a kard, elszakad középén.
 Csonka vaskó marad gazdája kezében.

Neki húzalkodik a barát is, kapja,
 A hogy Isten birni adta, oda szabja ;
 Fél uton a kard-él az olasz nyakához,
 Sohse' hal meg, ha e vágás nem halálos :
 De látván, hogy eltört ellenfele kardja,
 Iszonyú csapását rögtön visszatartja
 És kiáltja Benczét, hogy ez egy heverő
 Kardot a vitéznek hamar hozzon elő.

Megfogadja Bencze, a kard elérkezik.
 Most sokáig tartó vívás keletkezik :
 Kar feszül kar ellen, szablya szablyát penget ; —
 Egytestvér a két kard ; hát egyik sem enged.
 Kétszer csapnak össze, annyiszor pihennek ;
 Harmadszor dühösen megint összemennek ;
 Maga Toldi is már ühmgetésre kezdi,
 Látván, hogy erejét oly hiába veszti.

Megharagszik aztán s odavág olymódra,
 Hogy legény korában is számot tett volna :
 Felfogá a másik a csapást, de élit
 Egymásba róttá a két kard, szinte félig.

Nem bírá az olasz kardját megtartani,
 Recsegve-ropogva tágultak inai :
 Repül a hegyes kard szárnya-szabadjában
 És billegve áll meg egy sorompó fában.

Az olasz elugrott : ezer szerencséje!
 Mert iszonyut vág most a barát feléje,
 Olyat, hogy utána rándult maga ferdén
 És csak kicsi tartá, hogy megmaradt nyergén.

Káromkodik egyet, ott van buzogánya
 (Fél mázsa, ha nem több) zúdítja utána,
 Sejtí amaz és a lóserényre fekszik,
 Annak köszönje, hogy haláltól menekszik.

Az idegen bajnok gyorsan visszafordul,
 Vér fut a szemébe, részeg, de nem bortul,
 Él, hal, neki mindegy, rohan a baráttra.
 Ágaskodik a ló, villámlik a dárda :

Mintegy el akarja ellenét gázolni, —
 Csakhogy nem ereszti ám oly közel Toldi :
 Szügyének feszíti nagy öklelő fáját,
 Úgy buktatja hanyatt a lovat s gazdáját.

Ekkor a vén Miklós leugrik lovárul
 És kivont fegyverrel az olaszhoz járul ;
 A király engedne : «kegyelem» kiáltja,
 De elébb járt a vas, Toldi Miklós bárdja.

Maga lóra pattan, maga Benczének int,
 Azzal útat veszt a sokaság közt megint :
 Megfélemlik a nép, csak bámúl utána, —
 Míg el nem csapódnak egy közel utczára.

Nagy hallgatás után ébredez a zsibaj,
 Először csak egyes, kérdő hangjaival,
 (Szálankint először, úgy lehet mondani ;)
 Felelet helyen is mind kérdést hallani :

«Ki volt ez? mi volt ez? ördög-e, vagy barát?
 Mért fel nem fődözte a királynak magát?
 Mért hódolni nem ment? vagy semmi szüksége
 Földi jutalomra, földi dicsőségre . . . .?»

Lett aztán zaj elég, sok szónak sok alja,
 A hirnök azonban kürtjét megfuvallja :
 Harsog tölcser szája a fonatos réznek,
 Elcsitul a lárma és mind odanéznek.

Felkiált a hirnök : «Ha van, a ki meri
 Állítani, hogy az ősz bajnokot ismeri,
 Álljon elő bátran és ha igazat szól,
 Jutalmát veszi a felséges királytól».

Mindjárt is előáll Pósfalvi János
 És meghajtva térdét így szól a királyhoz :
 «Felséges uram, én esküszóval merem
 Állítani, hogy az ősz bajnokot ismerem.

Tegnapelőtt este én vittem neki hirt,
 Hogy az országczímer idegen kézre birt,
 Ettem, ittam vele, láttam is tánczolni :
 Sohse' menjek haza, uram, ha nem Toldi.»

E szavakkal önte a királyba lelket.
 Kapott is jutalmul két szép nemestelket,
 Hátraszól a király a nagyurak felé :
 «Írjátok meg», úgymond, «aranyos levelét.»
 Egyszersmind az urak közzül kiválogat
 Fényes öltözetü éltes embert sokat :
 Toldi után küldi : híják nyomba' vissza ;
 Sehogy ott ne hagyják, szörnyen rájok bizza.

De a nép sokallja mindezt sorra lesni,
 Ujjongatva ömlik Toldit fölkeresni,
 Azt hinné az ember : tűz felé szaladnak,
 Majd felfordul a vár, oly robajjal vannak.
 A királynak sincsen kedve lentmaradni ;
 Négy szem közt akarja Toldit elfogadni :
 Nem bízik magához (föl is azért megyen)
 Hogy a négy szem közzül *kettő* száraz legyen.

NEGYEDIK ÉNEK.

Dicsérete, tisztességi lőn barátinak
Ilosvai

Immár Toldi Miklós és öreg szolgálja,
A Dunán átkelve Rákosmezőn jára,
Toldi elül, Bencze utána csendesen,
Nem dobban az úton lovaik lába sem,
Körme sík homokba csuklóig lehalad,
Nyom előttük sincsen, utánok sem marad ;
Ha maradna is, azt mindjárt egyenlőre
Söpri az éjszaki szélnek fölözője.

Ballag a vén Toldi, tépelődve ballag,
Ki tudná, mit gondol, azért hogy csak hallgat ?
Látom én : a folyó, azért hogy hallgatag,
Mélyebb szokott lenni, mint a csörgő patak.
Bencze sem szólott még, a mióta jönnek :
De a hallgatást nem soká bírja ő meg :
Csak az első egy szót ejtené ki Toldi,
Majd ki tudná ő a többijét pótolni.

Ugy intézte a sort, hogy gazdája mellé
Érkezzék, de mintha észre nem is venné ;
Akkor hol köhentett (nála szokott próba),
Hol pedig lovával őgyeledett szóba.

Avval is kénytelen volt felhagyni aztán,
Bölcsen átallotta, hogy semmitse' használ ;
Mentek, mendegéltek még egy jó darabot,
Egyszer a vén Miklós e szókra fakadott :

«Nem hiába ástunk földalatti vermet :
Lásd, Bencze, a földön már meg sem ismernek ;
Mesévé csinálnak maholnap engem is,
A miről azt mondják : hisszük is azt, nem is.»

Itt elhagyta kissé, vagy épen elakadt —
Érzé, hogy ha még szól, mindjárt sirva fakad :
Így sem óhatá, hogy titkon el ne lépje
Szeme ősz pilláit könyjének egy csepje.

Nem sok idő kellett, csak a míg az ember
Kettőt avagy hármát pillantana szemmel,
Hogy megint erőt vett szívéen az ősz Toldi,
S folytatván beszédét, ígyen kezdé szólni :

«Időnek előtte krónikába tesznek,
Még szemökkel látnak s ihol már se' hisznek ;
Tán sokallják, a mi vén karomtól telik :
Mennydörgős nyila! hát kinek keveselik ?

Büszke Lajos király, ravasz vén ember te!
Jobb szemed volt másszor : karomat ismerte,
Ismeréd a testőrt, a ki hajdanában
Testével takart el sok nehéz csatában.

Most nem ismeresz, ugy-e, bár erőmet látod?
 Hm! hogy' ismerhetnél minden vén barátot?
 Hidegen vonítasz a dologra vállat — —
 Vén király! a róka nem rókább tenálad.

Vagy talán azt várta, hogy, mint földi féreg,
 Lábaihoz csúszok és kegyelmet kérek?
 Mért kérjek kegyelmet? amiért a gyermek,
 Kit goromba szülék ok nélkül megvernek?

Én kérjek kegyelmet? én, holott ő vétett? —
 Hisz te látod, Bencze, te látod, mivé tett!
 Elsötétült lelkem, mint a sötét árnyék,
 Ollyá lettem, mintha már földön se' járnék.

Mit vétettem azzal, hogy kikeltem bátran
 És korcs udvaráért a királyt dorgáltam —
 Melyben már alig van egy jó magyar bajnok,
 Csak holmi lányképü, ugrándozó majmok?

Fájt, hogy a magyarból olasz bábót csinál,
 És szemébe mondtam: ez nem szabad, király!
 Ha megromlik a nép régi jó erkölcse:
 Mit ér a világnak csillogó kenőcse?

Nem vénség az, a mi engem sírba teszen,
 Régi kardját, íme, most is birja kezem,
 Fájdalmim, ha vannak, nagynéha gyötörnek:
 Oh, ez a penészes tunyaság, ez öl meg!

Nem áhítom én a nagy király kegyelmét — —
 De Lajost szerettem . . . most is szeretem még;
 Hozzá vonz a lelkem . . . Mi haszna? mi haszna?
 Bújj el öreg: halj meg; ne nyisd szád panaszra. »

Erővel nyomá ki utolsó szavait ; —
 Mint, ha szűk edényből öntenek valamit,
 Utoljára mindig legnagyobbat buggyan :
 Oly formán szakadt ki őbelőle a hang.

Elfordult sebesen, alighogy kimondta,
 Szőrcsuháját mélyen a szemére vonta,
 Úgy nézett a széllel farkasszemet, soká,
 S könyje csordulását a nagy porra fogá.

Pest felől azonban, mint valamely felleg,
 Porral és morajjal a sok nép közelget,
 Nagy ujjongatás lesz, mihelyest belátják :
 Toldi! a mi Toldink! örömmel kiáltják.

Egymást töri a nép, úgy nyomul előre,
 Hogy meglássa Toldit, siet nyakrafőre.
 Karikába veszik, elfogják az utját,
 Köszöntik jelekkel, hanggal, a hogy tudják.

A lovasok közzül pedig egy ur kivál,
 Mondván : «Toldi Miklós! köszöntet a király,
 Régen tartogat már számodra kegyelmet,
 És nem vala szükség azt újra kinyerned ;

Meg is adta volna százszor és nem egyszer,
 De híre futamlék, hogy már sirban fekszel :
 Most, midőn ezt a hirt így meghazudtolád,
 Jöszte, vedd kegyelmét, mit ő kész szívvél ad.»

Így szóla, és mikor véget ért a beszéd,
 Nyujtá a vitéznek barátságos kezét :
 Késett elfogadni — szeme csak tébolygott,
 Mintha nem is hinné Toldi ezt a dolgot.

Akármerre tekint, minden ember képe,
Minden ember szeme ragyog örömébe :
Csak, lám mondom, ő néz tétovázó szemmel ;
Elszokott, hiába! még örülni sem mer.

Majd az öröm lángja őt is átalhatja,
Szeme kezd lobogni, jobb kezét odadja :
De, mintegy akarván örömét titkolni,
Indultában ekkép dörmlődik Toldi :
    «Oh én vén szakállam, hivatlan vendégem,*
Im Budára hivat most a király éngem,
Tán meg is csúfolnak ott az ifjak éngem,
De király parancsa : fel kell menni nékem.

Ám, ha megállandod ott a te boszúdat
És megtanítandod most serdült ifjakat :
Gyöngygyel megfűzetlek, mint jó szakállamat.
Ha pedig szégyenbe hozod tenmagadat :
    Szálankint tégedet én el-kiszaggatlak,
Város piaczára, szemétre kihánylak.
Azért úgy mutassad, ősz szakáll, magadat,
Hogy aranyba, gyöngybe téged foglaljanak!»

A nép helyeselve integet egymásnak,
Vége-hossza nincsen az ujjongatásnak,
Toldihoz tolúlnak, egymást nyomva, törve,
A kit a szép ruhás urak vettek körbe.

* Csaknem szórul-szóra Ilosvaiból (Arany jegyzete, mely ez egész, 12 soros monológra vonatkozik)

Más csoport az öreg Benczét fogja körül :
 Szegény jámbor szolga! majd meghal, úgy örül :
 «Megmondtam» dicsekszik, «hogy e lesz belőle!»
 Pedig sohse' mondott semmit meg előre.

Fogdossák a markát, kérdik, ismerkednek :
 «Ej no, Bencze bátya, jut eszébe kendnek,
 Mikor itt s itt — tudja?»... s mondtak olyanokat,
 Mikből sohse' hallott a jó öreg sokat.

«Hogy van, Bencze gazda? alig ismerni rá.»
 «Czimbora, most kendnek falut ád a király.»
 — «Meg is érdemelné, ugyseg'en, igazán :
 Van egy faluára ereje a hazán.»

Bencze azt se' tudta, mely felé tekintsen,
 Hogy mindnek od'adja, annyi keze nincsen,
 Szájának is kéne lenni vagy ötvennek,
 Hogy felelni győzzön, a ki kérd, mindennek.

Csak nézett, mosolygva, hol ide, hol oda :
 Bal kezével mente-gombjain kapkoda,
 Jobbja meg a nép közt kézről-kézre járván —
 Kifogott az öröm, kifogott az árván.

Nem tágít a népség, egymást töri, tolja ;
 Még jobban gyülekszik, nemhogy eloszolna ;
 A ki hozzá nem fér, hogy vele beszéljen :
 «Éljen Bencze!» kiált «a jó Bencze éljen!»

«Megvan a vén Bencze? lássuk a vén csontot!»
 — «Ezt hajigálták meg valamely bolondok?»
 — «Ki bántotta Benczét, a pokolra termett?»
 Akasztófa kéne annak az embernek.»

— «Hol az öreg Bencze, Toldi vén dárdása?
 Fel kell őt emelni, hogy mindenki lássa! —»
 «Emeljük, emeljük! hisz' vagyunk elegen ;
 Így la, mindenestül, hogy hamarább legyen!»
 Azzal nekidőlnek, a hogy tőlük telik,
 És Benczét lovastul vállukra czepeklik ;
 Fészkelődött elébb egy kissé az állat,
 De majd belenyugszik, mivel úgy is fáradt.

Csakhogy a hideg nem rázta szegény szolgát
 Látva, hogy felvitte Isten az ő dolgát ;
 Két fejjel nagyobb most, annyival kilátszik :
 Egyik a lováé, magáé a másik.

Nézett jobbra, balra, hátra és előre :
 «Istenem, Istenem!» ennyi telt ki tőle,
 «Istenem, Istenem! ejnye bizony! no lám!»
 Tördelé rebegve, «sohase gondolám».

Toldi pedig, menvén elül az urakkal,
 Kezde alább hagyni minden búbánattal ;
 Hátra-hátra nézett s Bencze diadalán
 El-elmosolyodék, irigylé is talán.

Minek irigyelné? tudja kiért teszik :
 Hol kedves a vendég, ebe sem éhezik ;
 Aztán neki volt már része dicsőségben . . . .
 De sohasem annyi, mint ma lesz egy végben.

Mert, a mint Pest város utczáira jutnak,
 Emberből van ottan perémje az utnak ;
 Tán, ha a felséges király maga jőne,
 Annak sem lenne már annyi sok nézője.

Nem is nézők ezek : mindnek szája tátva :
 «Éljen Toldi! éljen!» harsogják kiáltva ;
 Összeroppan a hang — sőt a kopasz falak,
 Messziről azok is «Toldit» kiáltanak.

Minden ablak nyitva s emberfővel tele
 Annyira, hogy hátul semmitsem lát fele ;
 Minden ház gerincze valóságos nyereg,
 Sorra ülnek rajta lármás sühederek.

Némelyik a kémény tetejére mászott,
 És, mint szélkatona, kézzel hadaráz ott, —
 Akármely felől jó, vastagon vagy véknyan :
 «Toldi! éljen Toldi!» nem hallik egyéb hang.

Az öreg Miklósnek felderül orcája,
 Árnyékos bubánat nem vet foltot rája :
 Ilyen az ég, ha a felhők felszakadnak
 S este szép pirosan visszatekint a nap.

Ki gondol akkor rá, hogy mindjárt lemegyen?
 Örömszín terül el síkon, völgyön, hegyen ;
 Maga az esőcsep a mezőn, az sem köny [gyöngy
 Olyankor, hanem mind — mind megannyi szem

Akármerre tekint, nem látni egyebet
 Csak felé sugárzó száz meg ezer szemet,
 Fennrázott süveget, karok emelését,
 Mint örvendő lelkek szárnya lebbenését.

Látni ablakában csaknem minden háznak
 Lelkes hölgyeket, kik fejér kendőt ráznak,

Nevét is kiáltják, de az zajban vész el,
Mintha mennydörgéskor árva méh döngéssel.

Egyszer, mint a zápor, kezdenek rászállni
Az elaggott ősznek gyenge szép leányi :
Bokréták, virágok ; — télizöld növények,
Melyek, mint a szép hir, halálban is élnek.

Hullanak magára, hullnak a lovára,
Előtte, megette — elmenő utjára,
Pesten is, Budán is ; míg a várhoz érve,
Meg nem álla Toldi, az urakat kérve :

«Édes jó barátim, a kiket jobbadán
Én kapattam egykor fegyvert fogni csatán,
Most ti váljatok el tőlem, hírüladni,
Hogy nem fog sokáig Toldi elmaradni :

Házikóm van itten ; elmúlt három éve,
Hogy lábbal se' voltam fordulva feléje —
Mint jóféle gazda most oda elnézek,
Nem hordták-e még el tőbül a szélvészek.

«Levetem e zubbonyt ; — pánczélom is rozsdás :
Jó-magamnak sem fog ártani a mosdás,
Poros a küzdőhely, nem úgy mint a szőnyeg,
Porral fedi arczát az ott öklözőnek.

Hisz talán még rajtam is fog a pipere,
Belőlem is válik palota embere,
Rajtam is megakad holmi cifra rongy még . . .
Eh, barátim, hagyján! úgy kileszek, hogy még.»

Nem hinnék az urak, a mit Toldi fogad,
Hogy nemcsak kijátssza minden ő dolgokat,
Nem bocsátanak el, ha jutna eszékbe
Olyan eset, mikor Toldi szavát szegte.

De meghisznek neki és bátran elválnak
Mevinni a hirt a felséges királynak ;
Az öreg vitézt és hű szolgáját pedig
A tapsok, *éljenek*, házához követik.

ÖTÖDIK ÉNEK.

«Király, ha nem nézném vitézi voltomat,
Majd fejedhez verném hét tollu botomat.»

Ilosvai

Nem palota volt az öreg Toldi háza,
Nem is kendőzé azt festék színe-máza :
De elég tágas volt, hogy a vén levente
Örömét, haragját kitombolja benne,
Míg Budán tanyázott. Most ürcs és néma,
Csak egy-egy köhentés hallik benne néha ;
Vén kapus köhécsel . . . azaz ő csak kezdi,
Kap rajt' az üres ház s hangját megereszti.

Ide ment be Toldi, Bencze is követte ;
A kapus kinézett s a kaput betette ;
Künn meg' a nép, minden kis jelre vigyázva,
Báméskodni kezd az ütött kopott házra.
Nem is néztek úgy meg házat soha többet,
Sem ahoz hasonlót, sem annál különbet ;
Azt se néznék másszor . . . most is mindhiába
Nem akar kijőni annak a gazdája.

A mint az ősz bajnok egy szobába nyitott,
 Jól esett a szemét körülhordozni ott,
 Nem volt pedig abban drága kárpit, szőnyeg,
 Sem egyéb divatja annak az időnek :

Fegyverek barnáltak sorjában a falon ;
 Szú-sereg rágódott a tölgyfa asztalon,
 Ágyak, puha székek, drága rengők helyett
 Medvebőrös lóczák álltak a fal mellett.

Mégis úgy tett Toldi, szétnézve örömmel,
 Mintha ismerősök közzé jut az ember :
 Rémllett neki, mintha a bozontos medve,
 A sok ócska fegyver, mind reá nevetne.

Legott sorra nézte az ölő készséget :
 «Vén kardom, beh régen nem láttalak téged!
 Hogy' vagy, öreg láncsa? hát te gerely, kopja?
 Mint pirul szegény, hogy itt a rozsdá fogja!

Ősz barátom, Bencze, azt hagyom meg neked :
 Tisztogasd ki szépen őket szegényeket ;
 Régi rozsdás szerszám vagy te már magad is ;
 Dörzsöljétek egymást, hadd fogjon rajtad is.

Fénylenünk kell, öreg, fénylenünk még egyszer
 Mért ne lenne fényes, bár kopott, a fegyver!
 Ne busulj, ne őszülj kenyeres czimbora :
 Hátra még nekünk a vénasszonyok nyara.

Voltam már halott is ; nem érzém, hogy élek,
 Három évig halni járt belém a lélek :
 Most élni akarok, Bencze pajtás, élni,
 Mint a hogy' az ember jó világát éli!

Mint most ezt a kámzsát, elvetem a gondot,
Három esztendőmnek jó éjszakát mondok, —
Van még hátra talán vagy háromszor három,
Pajtásúl azokhoz az örömet várom.»

Monda s e szavakkal : «most eredj pokolba !»
Eldobá a kámzsát, messzi egy zugolyba!
Jól járt a darócz, hogy nem vasból csinálták,
Mert most szétszakadna, a mint odavágták.

Sisakját, vas üngét szintén levetette,
Kalpagot és mentét hozatván helyette
A szekrényből, a hol sok gunyája állott,
Mely még mindazon jó, — noha kissé pállott.

Míg porolta Bencze a mentét nagyából,
Kurta buzgányt vont ki annak az ujjából.
«Csak tedd vissza, Bencze, a ne'kül nem járok
Ha kutyák morognak, hogy riaszszak rájok?»

Úgymond. Öltözködve igen hamar fel lett,
Mert míg annyira nőtt, tükör sohse kellett,
Mégis illik néki a sötétzöld mente,
Nem mutat felényit sok nyalka levente.

Így aztán elindult a király-udvarba,
Hogy kövesse a nép, azt most nem akarva ;
Unni kezdé immár, a mely dolgot mivel,
És átalla oly nagy hű-hóval menni fel.

Azért, szökve mintegy önnön udvarátul,
Más utczára illan a kis ajtón, hátul ;
Bátran halad ottan fel az uj kastélyhoz,
Senki rá nem ismer, legfőlebb, ha czéloz.

Várja Lajos király, nehezen is várja,
 Hogy az öreg Toldi ajtót nyisson rája.
 Sétál a szobában, de csak alig-alig
 Győzi lesni, míg a lomha idő telik ;

Mert óhajtja látni vén Miklóst. De bezzeg
 A vidám apródok nem úgy cselekesznek :
 El vannak merülve zajba, multságba,
 Hárfáznak, kötődnek az előszobákba'.

Mert szolgálta ottan sok úri csemete :
 Losonczi-, Maróti-, Bánfiak nemzete,
 Kanizsai, Szécsi, Kont, Balassa, Csupor,
 És ama nagy híres, fényes Laczfi-Apor ;

Köznemes rendből is egy jóforma csapat ;
 Kiket Lajos ottan csínosságra kapat ;
 Idegen udvartól is jöttek cserébe,
 Hol magyar ifjúság van azok helyébe.

Nem egy azok közzül látogatta Pécsset,
 Hol a tudománynak Lajos gyujta mécsset ;
 Nem is egy fordult meg Páris-, Bolonyában,
 Maga erszényén, vagy a király zsoldjában ;

A tudás fájáról szép gyümölcsöt hoztak,
 Jót is elég bőven, s ráadásul rosszat ;
 Mert, ha gyalu nélkül bunkósbot az elme :
 Gyakran kétélű tőr lesz az kimüvelve.

De habár az ifju néha könyvet forgat :
 Nem hiányzik nála kész testi gyakorlat,
 Hogy *karra* se légyen gyöngébb, mint az atyja,
 Ellenben, ha lehet *fővel* meghaladja ;

Ez volt a királynak terve és szándéka. —
 No de áll az ifjak eleven játéka :
 Ez danol, az tréfál, az vitát feszenget ;
 Egy pedig a hárfán ilyen nótát penget :

1.

Monda Lajos, a nagy király :
 Eredj szolgám, Laczfi Endre,
 Küldj parancsot, mint a villám,
 Köss réhéz szablyát övedre :
 A tatártól nagy veszélyben
 Forog Moldva, ez a véghely
 A tatárra veled menjen
 Tizezernyi lófő székely.

2.

Kél Budáról Laczfi Endre,
 Veszi útját Nagy-Váradnak :
 Kölestermő Kunság földén
 Jó csatlósi áthaladnak
 Várad kövecses utczáin
 Lovuk aczél körme csattog,
 Messze fénylik a sok fegyver
 Messze döng a föld alattok.

3.

Hallja László a templomban,
 Körösvíznek partja mellett :
 Visszatér szemébe a fény,
 Kebelébe a lehellet ;
 Koporsója köfedelét
 Nyomja szinte három század :
 Ideje már egy kevéssé
 Szellőztetni a szűk házat

4.

Köti kardját tüszőjére
 S fogja a nagy csatabárdot,
 Melylyel egykor napkeleten
 A pogánynak annyit ártott
 Félrebillent koronáját
 Halántékin igazítja ;
 — Éjféltájban lehetett már —
 A vasajtót feltaszítja

5.

És megindul, ki a térre
 És irányát vészi jobbra,
 Hol magasan felsötétlik
 Érczbül öntött lovagszobra ;
 Távolról megérzi a mén.
 Tombol, nyerít, úgy köszönti
 Megrázkódik a nagy érczlő
 S érczlovagját földre dönti.

6.

Harczi vágytól féke habzik,
 Kapál, nyihog, lángot fúvall ;
 László a nyeregbe zörren
 S jelt ad éles sarkantyúval ;
 Messze a magas talapról,
 A kőlábról messze szöktet ;
 Hegyen-völgyön viszi a ló
 A már rég elköltözöttet

7

Egy ugrás a Kálvária
 És kilencz a Királyhágó ;
 Hallja körme csattogását
 A vad székely és a csángó

Ám a lovat és lovagját
 Élő ember nem láthatja;
 Csudálatos! de csudákat
 Szül az Isten akaratja

8.

Három teljes álló napig
 Vívott a pogánynyal Laczfi;
 Nem hiányzott a székely szív.
 De kevés a székely harczfi
 Míg a tatár — több mint polyva,
 Vagy mint a puszták fővénye —
 Sivalkodik, nyilát szórja,
 Besötétül a nap fénye.

9

Már a székely alig győzi,
 Már veszélyben a nagy zászló.
 De fölharsog a kiáltás:
 «Uram Isten és Szent László!»
 Mint orozlán, ví a székely,
 Megszorítva, nem megtörve...
 Most a bérczen, láthatatlan.
 Csattog a nagy érczlő körme.

10.

Ide, ide, jó vitézek!
 Gyűjti népét Laczfi Endre;
 Hát egyszer csak vad futással
 Bomlik a pogányság rende;
 Nagy tolongásnak miatta
 Szinte már a föld is rendül;
 Sok megállván, mint egy bálvány;
 Leragad a félelemtül.

11

Sokat elüt gyors futtában
 A repülő kurta csákány ;
 Sok ki sem mozdul helyéből,
 Maga rab lesz, lova zsákmány.
 Foglyul esett a vezér is
Atlamos, de gyalázatja
 (Nehéz sebben vére elfoly
 Életét meg nem válthatja.

12.

Fel, Budára, Laczfi Endre
 Számos hadi foglyot indít ;
 Annyi zászló — annyi préda
 Ritka helyen esik, mint itt
 Rabkötélen a tatárság.
 Félelemtül még mind reszket,
 És vezeklik és ohajtja
 Fölvenni a szent keresztet

13

Hogy elértek Nagy-Váraddá,
 — Vala éppen László napja —
 Keresztvízre áll a vadfaj
 Laczfi lévén keresztapja
 Összegyűl a tenger néző,
 Hinni a csodába, melyet
 Egy claggott sírba hajlott
 Ősz tatárnak nyelve hirdet :

14.

Nem a székely, nem is Laczfi
 Kit Isten soká megtartson,
 Hanem az a : László! László!
 A győzött le minket harczon :

A hívásra ő jelent meg,
Vállal magasb mindeneknél
Sem az előtt, sem azóta
Nem láttuk azt a seregnél.

15.

Nagy lovon ült a nagy férfi,
Arcza rettentő felséges :
Korona volt a fejében,
Sáraranyból, kővel ékes ;
Jobb kezében, mint a villám.
Forgolódott csatabárdja :
Nincs halandó, földi gyarló
Féreg, a ki azt bevárja.

16.

Mert nem volt az földi ember,
Egy azokból, kik most élnek,
Feje fölött szűz alakja
Látszott ékes nőszemélynek
Koronája napsugárból,
Oly tündöklő, oly világos! —
Monda a nép : az Szent-László
És a Szűz, a Boldogságos

17.

S az öreg tatár beszédét,
Noha kétség nincs felőle
Bizonyítá a templomnak
Egy nem szavajátszó öre :
Hogy három nap a sirboltban
Lászlót hiába kereste ;
Negyed napra, átizzadva
Találtatott boldog teste.

Így hangzott az ének. Hallgaták mindnyájan ;
 Most kiki azon volt, hogy hibát találjon :
 Egynek itt nem tetszik, másnak ott valahol,
 Másnak a vén tatár nagyon hosszan papol.

«Egyszóval, unalmas, mint a böjti leczke,
 Többet ér a jó bor, meg a szép menyecske,
 Hej, ki mond egy vígat?» kiáltának többen ;
 Legott egy kis pisze így kezdi a körben :

1

Hajdanában — danában
 Csuda történt Budában,
 Ihajnárél! egy házban,
 Özvegy asszony házában.

2.

Toldi Miklós szerette.
 A szép asszony nevette,
 Ihajnárél! szerette,
 De az asszony nevette.

3.

«Toldi Miklós, ha mondom,
 Gyere hozzám, galambom!
 Ihajnárél! ha mondom,
 Vacsorára lesz gondom.»

4.

«Toldi Miklós, aranyzál!
 Hátha egyet ugornál!
 Ihajnárél! ugornál,
 Csak amott, a zugolynál.»

5.

«Selyem kendőn, a falra,
 Oroszlán van kivarrva,
 Ihajnáré! csak arra
 Oda ugorj a falra.»

6.

«Ugrok biz én, gyémántom!
 Csak a csizmám lerántom,
 Ihajnáré! lerántom,
 Hadd ugorjak, gyémántom!»

7.

Toldi Miklós úgy jára:
 Kicsöppent az utczára,
 Ablakon az utczára,
 Mind a világ csufjára.

Hallván e gunyos dalt a szilaj úrfiak,
 Jobbra, balra dőlnek a nevetés miatt,
 Űtik a kis piszét: «nem való ez, veszsz meg!»
 Kiáltják kaczagva: «soh' se történt ez meg!»
 «Hogy is van még egyszer?» «Fúdd el, hékám,
 S a pisze belékezd, a többi tanulja, [újra.]»
 De nyilik az ajtó és belép a *bajnok*,
 Egy szempillantásra vége lesz a zajnak.

De nehéz megkapni nyargaló szekeret,
 Nehezebb a kedvet, ha nagyon megered:
 A fiúk se hosszan győzik türelemmel,
 Kékvörös orczával és dagadó szemmel:

Csakhamar zsibongni kezd a darázsészek :
 Egy kiáltja : «píh, be penészszagot érzek!»
 «Ni, az öreg molnár!» sugja másik «látod,
 Hogy' fejéhez verték a nagy lisztes zsákot?»

Felel a harmadik : «e bizony, hé, halász :
 Lám! kiverte állát a szálka, vagy kalász».
 Egy kiált : atyafi! mit akarsz a *lúddal!*»*
 S Toldi háta megett kezdődik a gúnydal.

De jaj, a ki kezdi! de jaj, a ki fújja!
 Egyet kanyarodik Toldi menteujja :
 Rendre dől az apród, mint a zöld fű nyáron:
 Sok fiú megsérül, szörnyet is hal három.

Lett aztán ijedség, élők jajgatása,
 Haldoklók nyögése, fogcsikorgatása ;
 Toldi meg dühösen a királyhoz ronta,
 És mennydörgő hangon ilyen szókat onta :
 «Király, ha nem nézném vitézi voltomat,
 Majd fejedhez verném hét tollu botomat,
 Másszor megfeddenéd apró kölykeidet,
 Hogy meg ne csúfolnák vitéz vén fejemet.»**

Szólt és a palota megrázkódott belé ;
 Nagyfejű buzgányát magasra emelé,
 Ábrázatja tűz lett, a mit ősz hajának
 Fehérlő havasi el nem olthatának.

* Mint a fönnbbiek, ez is czélzás az őszfejre.

** E négy sor Ilosvaiból van átvéve, minden változtatás nélkül.

Így, a már becsődült apródokon át,
Iszonyú dühösen a szabadba gázol,
A legénység hátrál, szétfutkos előle,
Mintha porkapáló fene bika jőne.

A király nem tudja, mi? s miért történik?
Szemének, fülének nem hiszen, csak félig :
Szeme a távozó vén bajnokra tapad,
Füle visszacseng-bong minden hallottakat.

Majd, hogy a büntettet hallja a csoporttul,
Meghül benne a vér, ábrázatja mordul,
S kiált, odakapván kézzel a szivére :
«El kell fogni Toldit! halál a fejére!»

HATODIK ÉNEK.

«Ott vagyon most is Miklós feje csontya —
Híres ez világban szíve nagy bátorsága.»

Ilosvai.

Most Bencéhez térek, a ki otthon maradt :
Mi emlékezetest vín véghez azalatt.
Dolgozék a jámbor, szintugy izzadt belé :
Söpre, takaríta, kapkodott százfelé,
A sok ócska fegyvert sorra törülgette,
Egyiket letette, másikat fölvette,
Hányt-vetett ; — csinált a majdani rend végett
A szobában szörnyü nagy rendetlenséget.

Ott volt a kapus is, hanem ő csak nézte,
Elég volt az neki, azt is alig győzte :
Mert, mintha sebes szél törne, hányna-vetne,
Azt mivelte Bencze és az ő nagy kedve.

Egy öreges nótát dudolt jó kedvében,
Melynek a versét már elfeledte régen ; —
Mindjárt rányerített odakünn a sárga,
Szegény! az abrakot békétlenül várta.

Most elkezdí Bencze, a kapushoz szólva :
 «Eredj koma, kösd be a lovat az ólba ;
 Lesz ott széna elég ; lesz zab ; vess elébe,
 Ha te meg nem etted, hagyjunk harmadéve,
 Kösd jászolra őket s vess eléjük, mondom ;
 Magam rá nem érek, lásd ezer a gondom. —»
 Bővebb utasítást mindhiába lesett
 A koma, mert Bencze súrolásnak esett.

Künn megfontolá még a rábizottakat,
 Illő messzeségről nézte a lovakat :
 «Szent atyám» tünődék «vajmitevő legyek?
 Megharap, ha elül, — rúg, ha hátul megyek.»
 Soh' sem ült lovon a becsületes varga,
 Bár ifjabb korában a sarut megvarrta, —
 Azt se' varrja többé, a mióta szeme
 Rászaporodott és kettőből négy leve.

Sokszor volt ugyan már dolga lófélével,
 Ha nem is a lóval, legalább bőrével,
 S nem került kezébe olyan vad paripa,
 Melynek nem parancsolt volna akkoriba!
 Bicskiája, mint egy pokolbeli sátán,
 Nyargalódzott végig a szegény ló hátán ;
 Méрте, szabta, rágta — ő volt akkor az ur :
 Most a kantárhoz is keze reszketve nyul.

Addig próbálgatta, hogy meg merte fogni,
 Mert a félelemhez kezde hozzászokni ;
 Ha pedig az ember a félést megszoká,
 Megjön a bátorság, nem marad el soká.

Szívébe merészség szállit a kis embernek,
 — Nem olyan, a mivel ütközetet nyernek,
 Hisz' a kis vargába annyi sok lett volna —
 Nem, — csak hogy a lovat béköté az ólba.

Bekötötte őket, enniök is adott,
 Tett eléjük szénát, tett eléjük zabot ;
 A lovak aztán, hogy enni kapnak végre,
 Elkezdtek röhögni a várt eleségre ;
 Nyihogtak, vihogtak sokáig hiába,
 De belé sem faltak a drága szénába ;
 E csudán a varga csudálkozék nagyon,
 Törte az elméjét: hogy s miképen vagyón.

Végre nem állhatta, hirt adott Benczének :
 Nem esznek a lovak, pedig ehetnének.
 Bencze, hogy meglássa e csuda esetet,
 Abbahagyva dolgát az ólba sietett :
 «Mi az istennyila! megbomlottál, koma?
 Hisz nincsen leoldva se fék, se zabola!»
 S úgy nevetett Bencze, hogy el tán nem ájult, —
 De a két vékonya iszonyún megfájdult.

Majd hogy meg nem évé kezét lábát érte
 A kapus, hogy ő ezt észszel föl nem érte ;
 De meg' arra gondol : mit ért voln' az észszel?
 Hisz' csak nem mert volna odanyulni kézzel.
 E gondolat neki vigasztalást adott,
 Valahányszor Bencze szemébe kaczagott, —
 A ki, lezablázván a két éhes párát, ¶
 Visszament a házba folytatni munáját. —

Nem sok időt tölte Bencze a dologban,
Mert ihol gazdája dühösen betoppan :
«Mennydörgős haragom!» bömbölé s elfúladt,
Elfojtá szavait az erős indulat.

Buzgányát az asztal közepére csapta,
Hogy a vaskos deszka béhorpadt alatta . . .
Jaj e volt — jaj e volt utolsó ereje!
Tántorog a lába, szédeleg a feje.

Bencze sajdítá, hogy rosszul lesz a dolog,
Látta már előbb, hogy szeme vérben forog,
Látta halántékin, hogy' felduzzadt az ér,
Mint egy kifeszített középszerű kötél.

Most meg, a mint látja színe változását,
Kékülő ajkának görcsös vonaglását,
Összerogyó térdét, — szalad sebességgel
S megölelve Toldit tartja, ne essék el.

Kínosan vergődik egy lóczához vele.
Nincs a nagy vitéznek jártányi ereje,
Karjának inai mind letágultanak,
Dereka megrokkant . . . megölé a *harag*.

Pusztító haragja, mely, mint Isten átka
Rombolá az ellent vérontó csatákba',
Ránőtt gazdájára és megölte osztán,
Mint vezetőjét a vérszomjas oroszlán.

Bencze átallátta, hogy ütött az óra,
Sűrű könnye potyog, hull a takaróra ;
Toldi csak néz, csak néz ; — a hű ember pedig
Gyakran el-elfordul, megtörli szemeit.

Végre ád az Isten neki annyi erőt,
 Hogy nem rí legalább a haldokló előtt ;
 Nagy lélegzetet vesz s erőltetve magát,
 Így kezdi biztató, vigasztaló szavát :

«Mije fáj kelmednek, édes nagy jó uram?
 Mert látom, baja lett és változása van :
 Tán csömör — főfájás — vagy épen a hideg
 Kezdi háborgatni mostan kegyelmedet ?

A hidegnek én jó orvosságot tudok,
 Magamon próbáltam, bizony nem hazudok ;
 Egy kupa jó borsos melegbort inni meg . . .
 S mint tennapi álom, úgy eltűn a hideg.

Másszor, ha kelmednek történt változása,
 Hátgerincz fájdalma, deréknyilallása :
 Én voltam az orvos, használt is legottan —
 Helyre ment a rossz csont, ha én megtapodtam.

Nem teszünk egy próbát? — Azt nem... hátha gyen
 (Mint törött tojással bánva) végigkenném . . . ?
 Mondta, sőt a mi több, *hitte* is az árva,
 Hogy, ha ő megkenné, még sem veszne kárba.

«Hagyd el, Bencze, hagyd el», súgá Toldi halkán,
 «Hisz talán nem akarsz tréfát úzni rajtam :
 Nem használ nekem már, jó öreg czimborám,
 Semmi jóakarát és semmi tudomány.»

Bencze most szemébe nézett az embernek
 S ime! mintha fényes kardra rálehellnek,
 Vagy mint ért gyümölcsnek az a finom hamva :
 Úgy volt szeme fénye fátyollal bevonva.

Nem állhatja tovább a hűséges cseléd,
 Megint sírva fakad jobban, mint az elébb ;
 Eltakarja képét és könyje-szakadva
 Fordul a betegről félre, egy ablakba.

Onnan az utczára tekint véletlenül :
 Szent Isten! a házat fegyver veszi körül ;
 De, hogy ezt kimondja, arra sincs ideje,
 Mert belép *Allaghi*, a testőrzők feje.

Visszainti kézzel a többit a hadnagy ;
 Maga bejön és mond : «Toldi Miklós, rab vagy!
 Gyilkosságba estél, mivel meggyaláztad —
 Vérrel fertőztetted a királyi házat :

A király nevében, bajnok kövess minket →
 Bencze a betegre fájdalmasan intett ;
 Nem volt arra szükség — ane'kül is látta
 S engesztelni kezdé, hangját lebocsátva :

«Oh, miért nem hoztam jobb szót neked ennél?
 Azonban, vitéz, ha valamit izennél,
 Ha egy s más bajoddal magadat mentheted :
 Leszek a királynál szószóló követed.»

Ezt mondván a testőr a bajnokhoz lépe,
 Szánakozó arczczal hajlott le fölébe ;
 Rávetette Toldi, most először, szemét
 És így szakadozott melléből a beszéd :

«Mondd meg a királynak, hatalmas uradnak :
 Csak ez egy órát hagyja még szabadnak ;
 Készen áll a börtön, megyek abba önként,
 Hol nem földi bíró lát fejemre törvényt.»

Elfordítja szemét, — de szája mozog még,
 Mozog is, sóhajt is, mintha imádkoznék.
 Fut Allaghi Simon a szót jelenteni :
 «Toldi halál révén, uram, s ezt izeni, —

«Ezt izeni tőlem felséges uramnak :
 Halála óráját hagyja meg szabadnak ;
 Sír lesz a fogháza : elmegy abba önként,
 Földi bíró többé nem szab órá törvényt.»

A király megdöbben s hirtelen felkiált :
 «Mindenható Isten! így lesz vége tehát?
 Dicsősége napján — elhagyva, betegen —
 Meggyalázva—s meghal?...Hozdsza köpönyegem.

És felkavarintva köpenyét nyakába
 Mondá, hogy vezessék a Toldi lakába.
 Elül megy a testőr, ennek háta megett
 A király és egy-két hű szolga lépeget.

Egy cseppet se' látszik köntösén, hogy király,
 Kinevetnék, a ki azt merné fogni rá ;
 Az utcán menő, ha szemét rájok veti,
 Köszön a hadnagynak, de nem köszön neki.

Süvegelik vagy nem? arra semmi gondja,
 Sőt felső ruháját a képére vonja,
 Siet, a mint gyenge lábaitól telik :
 Fél, hogy a vitézt már életben nem lelik.

Célját érte mégis : az az egy öröme
 Meglett fájdalomában, hogy még jókor jöve ;
 Mert van néha öröm a keserűségben,
 Mint tarka szivárvány a fölleges égen.

A király egy székre a beteg mellé ül
 És föléhajolva szólítja nevéül.
 Toldit környékezte már az a fél álma,
 Mely elnyomja végre s ejti mély halálba.

Felriadt a szóra, ismeré azt szinte —
 Nagy, merő szemekkel Lajosra tekintte :
 Ráismert, — de mintegy kételkedve : hol van?
 A padlásgerendát kezdte nézni sorban.

A király megszólal : «Nem ismeresz engemet
 Toldi, ősz barátom, hogy elfordul szemed?
 Én vagyok, a király . . . nem, a ki megbántott —
 Én, Lajos, szólítlak, régi jó barátod.

Eszmélj vissza, nézz rám, ne fordítsd el szemed;
 Egy szót mondj, ne többet : akármit — nevemet —
 Ki tudja, egymásra hol s mikor találunk?
 Búcsúszó ne'kül csak nem lehet elválnunk.»

Toldi tisztán eszmélt és minden erejét
 Összeszedve, kissé fölemelte fejét :
 Képpel a királyhoz erőlködve hajlék
 És nyujtá kezét, mely hideg volt mint a jég.

Egyszersmind beszéle értelmesen, halkán :
 «Milyen álmom volt ez! hogy már meg is haltam ;
 Beh jó, hogy te itt vagy — lelkem újraéled :
 Nem lehet kimúlnom, hogy ne szóljak véled.

«Oh — barátom (vedd fel *most* tőlem e nevet)
 Megbocsáss, ha jártam valaha ellened ;
 Ha zsémbes, ha durva voltam, lattaļ ne mérd :
 Engedd el azt nékem az én jó szívemért.

Meglakoltam úgyis. Dejszen annak vége. —
 Odavan lelkennek sok szép reménysége ; —
 Dejszen a mi elmúlt, az meghalt, elveszett —
 Virrasztója is úgy jár : az emlékezet.

«Végső rendelkezést tennék : de hát minek?
 Nem igen van : miről. S ha volna sincs : kinek.
 Nem hagyok örököszt . . . csak egy hű cselédet :
 Azt kötöm szívedre — — meg a magyar népet.
 «Szeresd a magyart, de ne faragd le» — szóla,
 «Erejét, formáját, durva kéréget róla :
 Mert mi haszna símább, ha jól megfaragják?
 Nehezebb eltörni a faragatlan fát.»

Ezt mondván sohajtott és visszahanyatlék ;
 Jobb keze a király kezében maradt még.
 Szeme sem fordult el, csak nézett keményen,
 De mint a szarué, olyan lett a fénye.

A király pediglen így felelt szavára :
 «Hogy ne lenne gondom az öreg szolgára?
 S a magyart, a népet, mikor nem szerettem? —
 Birodalmát három tengerig vettem.

«Mindig abban jártam, fáradék is bezzeg,
 Hogy magyar népemnek hirt-nevet szerezzek.
 Hogy megsüvegeljék békében, csatáin,
 Kívül is, belül is országa határin ;

Nem dicsekszem evvel — nem is azért mondom
 Istenem! de hát azt kell-e igazolnom
 — És kivált előtted (hisz', mi tudjuk ketten) —
 Hogy a magyar népet mily igen szerettem?

«Vagy hát nem szeretet volt, hanem gyűlölség,
Hogy simítani kezdtem a nemzet erkölcsét,
S azt akartam, hogy a népek dísze légyen,
Kivel becsületet valljak és ne szégyent? . . .

Hajt az idő gyorsan — rendes útján eljár —
Ha felülünk, felvesz, ha maradunk, nem vár ;
Változik a világ : *gyengül*, a mi erős,
És erős lesz, a mi gyenge volt azelőtt.

«Hajt az idő, nem vár : elhalunk mi, vének,
Csak híre marad fenn karunk erejének :
Más öltőbeli nép, más ivadék nő fel,
A ki észszel hódít, nem testi erővel.

Ím az ész nem rég is egyszerű *port* talált,
Mely egész hadakra képes szózni halált ;
Toldi vagy nem Toldi . . . hull előtte sorban :
Az ész ereje győz abban a kis porban !»

Szólt és rátekinte a beteg arczára :
Jaj! de vége van már, leesett az álla ;
Mégis össze vannak kapcsolva kezeik,
Mint két összenőtt gally, bár elszáradt egyik.

Lefejté az élő kéz a halott kezet.
Hosszú hallgatás lőn. A király könnyezett.
Bencze meg félreállt, csak az ajtó megé,
S erős rázkodással zokog vala szegény.

E közben a napnak szép piros sugára
Téli naplementen nyugalomra szálla ;
Eltűnt az ablakból szivárvány-játéka,
S fátyolt vete arra nagy hegyek árnyéka. —

A királyra nézett a gyászkötelesség
 Meghagyni legottan : Toldit hogy' temessék :
 Egyszerű koporsó lőn a nyugvóháza,
 De vasból — talán hogy erejét példázza.

És még akkor este, alkonyi homályban,
 Nagy sor fáklya indul útnak Budavárban ;
 Messziről azt hinnék : ott megyen, ott ballag,
 Hogy Toldit kísérje, valamennyi csillag.

Lovas katonák közt a gyászkocsi halad,
 Rajta Toldi Miklós, vas-boríték alatt. —
 Mellette ül Bencze a kocsiodalalon,
 Összegörnyesztette a nehéz fájdalom.

S gyűl a nép az utczán, mint valamely folyam,
 Minden köz, sikátor, mint egy patak, olyan :
 Mert miképen a víz patakból folyamba,
 Úgy özönlik a nép ezekből amabba.

Még sincs semmi lárma. Hallgatva kísérik
 Mostan vissza Toldit Rákos mezejéig ;
 Megáll a koporsó a Rákoshoz érve
 S átteszik azt másik, födeles szekérre.

Egyszersmind az égő fáklyák kialusznak,
 Csupán négy világol, mintegy kalauznak,
 Mely a Nagyfaluba vivő úton halad,
 Míg a nép sötétől megborítva marad.

Könnybe lábadt szemmel nézik e négy fáklyát,
 Sötét messziségben, a meddig belátják ;
 Aztán csapatonkint hazafelé térnek,
 Emlegetve dolgát az elhunyt vitéznek.

Harmadnap olyankor, egy fölleges estén,
Domb emelkedett már Toldi Miklós testén,
A melyet az őskert, bánatja jelével,
Behinte lehulló, sárga falevéllél.

Nem jelölte a sirt drága ércz, vagy márvány :
Bencze volt az emlék, lába felől állván :
Egy ásót ütött le, arra támaszkodék,
S elborítá a sirt új havával az ég.

VÉGSZÓ.

E művet, alig néhány versszak pótlással, éppazon alakban veszi a tisztelt közönség, mint ez nálam 1848 óta készen hever. E nyilatkozattal nem a «nonum prematur in annum» igényeit akarám említésbe hozni; sőt megvallom, hogy az első kidolgozás óta, csak a legközelebbi napokban vevém azt átvizsgálás alá; miután soká haboztam, vajjon nem lenne-é jobb enyészetnek adni át, mint helyen s időn kívüli közrebocsátása által sükerét kockáztatnom? Ugyanis a körülmények nem azok többé, melyek befolyása alatt első Toldim született s napfényre került. Jelen mű lehetne époly kielégítő, a nélkül, hogy hasonló fogadtatásra tarthatnék számot. Mindazáltal, így is, a mint van, elhatározám azt sajtó alá bocsátani; nem, mint a dívó ízlés igényeinek megfelelőt, de mint egy más kor szüleményét, egy hangot a multból, melynek, ha egyéb nem, — lesz tán mégis irodalomtörténeti érdeke.

Nem kerülé ki gondomat, hogy a kritika jelen mű s az első Toldi közt egybehasonlítás fog tenni, kell tennie; és ha itt nem találja azon népileg őszinte, gyermeteg előadást, azon könnyedséget, a cselekvényekben azon gyorsaságot, változatosságot, mely amabban elismertetett: hajlandó leszen ezt hátrányul jelölni meg. De a sír szélén álló Toldi nem az a pórsuhancz többé, ki a viszonyok jármát lerázza és fölfelé tör; ezt az előadás által is kelle tüntetnem. Lesz, a ki rosszalni fogja a humort, mely a darabon, növekvő arányban, átszövődik: azonban ne feledjük, hogy a hanyatlás, pusztulás már magában humoros jellemű; különösen a *vén* Toldit humorosan fogta fel mind a *nép*, mind utána Ilosvai és Vörösmarty. Ezt én nem annyira Toldiban, mint környezetében állítám szem elé, s az értő fogja tudni, miért. Az igaz, lehetett volna Toldi mellé Bencze helyett mást is adnom: de némi kedves reminiscentiáktól nem válhattam meg. Az is megbocsátható, hogy a kinevetett vén szolgának még egy személyt rendeltem alá a kapusban, hogy legyen valaki, a kin ő is nevéssen egyszer — megérdemli azt a hű cseléd.

Sokat mondhatnék még mind az egészről, mind a beszótt egypár epizódról: mert nem bocsátnám sajtó alá, ha *utólagosan*, a művészet törvényei

szerint, felőle magamnak megnyugvást nem szerettem volna. De, ha efféle commentár nélkül nem ötlük szemébe a tisztelt olvasónak, mit kitüntetni szándékom volt: jele, hogy nem értem el czélmát; mert Bulwer szavaival: «Poetry is for the multitude, — erudition for the few». Záradéku azonban megérintem, hogy a históriai tekintet épen nem gátolt, Lajos királyt vénebbnek mutatni fel, mintsem az történelmileg áll. Csak Firdusit hozom fel, kinek hősei addig élnek, a meddig ő akarja: s mentve hiszem e gáncstól különben is népi költeményemet.

Pesten, 1854 nyarán.

A szerző.

BIBLIOTECA JUDEȚEANĂ

— CLUJ —

BIBLIOTECA JUDEȚEANĂ

— CLUJ —

SALA DE LECTURĂ

